ГАРТ

...осюра — ГПУ (ПОЕЗІЇ); Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ — ОКОЛИЦІ (РОМАН); В. РУНІН — СОН (ПОЕЗІЇ)
...ириленко — КУЧЕРЯВІ ДНІ (ПОВІСТЬ); ВЛАДИСЛАВ БРОНЕВСЬКИЙ — ПІОНЕРАМ (ПОЕЗІЇ);
...ордієнко — СЛАВГОРОД; ЯРОСЛАВ ГАШЕК — ПРОГУЛЯНКА ЧЕРЕЗ КОРДОН; ГР. МАЙФЕТ —
УВАГИ З АНАЛІЗИ НОВЕЛИ

№7 — 9

...928

...ДЕРЖАВНЕ
...ВИДАВНИЦТВО
...УКРАЇНИ

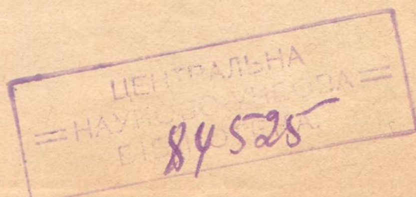
ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК,
І. МИКИТЕНКО, В. СОСЮРА, П. УСЕНКО,
М. ДОЛЕНҐО, В. ЮРИНЕЦЬ

№ 7 ЛИПЕНЬ 1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

[89179 (05)]

Укрголовліт № 1489. 23/VI 1928. Зам. № 1565. Тираж 1500.

ЗМІСТ

В. СОСЮРА

ГПУ [1])

(Продовження)

Поволі рідшає туман,
тріпоче крилами смутними.
Мовчить, зігнувся отаман
і тільки блискає очима.
Він у сідлі, мов на ножах.
Цей біг дорогою дзвінкою
його несе на кари жах...
І холод смерти по костях
біжить холодною рікою...
В тумані блимнули огні
далеким холодом погрози...
І вітер крики паровозів
доніс поривом крижаним.
Гадюки рельс, останній міст
і шум околиці міської...
Ось бронепотяг „Комуніст“
верта домів з близького бою,
повзе і дулами гармат
суворо дивиться назад.
Над містом дим, колони хмар,
їх рвуть вітри, мов клоччя вати.
Мовчать церкви, мовчить базар,
і лиш кричать кругом плакати...
Вузенькі вулиці, майдани
вітають мовчки отамана...
І от розбив ранкову тьму
будинок сірий ГПУ.
„Прощайте, зорі і туман,
не зустрічать мене тепер вам“...

---

[1]) Див. „Гарт“ № 6.

— Злізайте, пане отаман,—
сказав чекіст з уклоном чемним.
Дихнула смерть: привіт, привіт...
пішла в танок у громі брами...
І йде розвязаний бандит
у двір між голими шаблями.
І кроки траурно гудуть:
остання путь, остання путь.
Спинилось серце, наче мить...
„Простіть, вітри, стежки і гони...“
Аж ось і камера. Гримить
залізний засов похоронно.
„Прощай навіки, Україно,
твій син прийшов в останній дім...“
І двері грюкнули за ним,
неначе кришка домовини.

III

У коридорі вартовий
у тишині карбує кроки.
Години б'ють, як серця бій,
вони такі, як довгі роки...
І ходить, ходить світлоокий
у коридорі вартовий.
Загартувавсь у злиднів горні
незламний цей салдат Чека.
А в двері камери з очка
за ним слідкують очі чорні.
Це отаман. Куточки губ
стягнуло зморшками одчаю.
На мокре чоло чорний чуб
змією тоскною звисає.
Остання мить, остання путь.
Десь двері грюкнули... ідуть...
Лунає тугою терпкою
тих кроків траурний мотив...
І отаман, немов зомлів,
поник покірно головою.
І от у камері вже мрець...
Погаснув зір, зів'яли губи,
і серце холодом розгуби
востаннє стиснуло... Кінець.
Ну і нехай безумний гине,

іде на гній... На те й війна.
Крім голубої України,
є Україна огняна.
На страту йди спокійно, сміло,
впади офірою оман.
Чекісти зроблять своє діло,
будь певний, пане отаман!
Вже смерть на білому папері,
і штик гримить в залізні двері...
І одчинились двері враз...
Чекіст: Збирайсь, отамане, вже час.
Од ГПУ біжать дроти
на всі кінці, на всі простори;
їх промінь сонця золотить
і по ночах їм світять зорі.
По тих дротах біжать слова,
що близько вже вороже військо...
Сидить чекістський голова,
Фелікс Едмундович Дзерджинський.
На чоло впали зморшки гірко,
у працю він неначе вгруз,
мов п'ятикутня вгрузла зірка
йому у шкіряний картуз.
В обличчя ллється сонця мідь,
над ним росте гора паперів,
і все риплять тривожно двері,
і телефон дзвенить, дзвенить...
Знов по дротах на сотні гон
летять нестримано накази
і не ламаються ні разу...
То дзвонить смерть у телефон.
Летять і падають слова,
немов мої покірні рими,
там, де чекістський голова
сидить з невтомними очима.
Що дума він? Ніхто не знає.
Уперся зір в невидну гать.
Червоні армії біжать,
все дужче ворог насідає.
Ридає сурма у блакить.
Фелікс задумався, не чує.
Весь тил повстаннями гримить,
і змови гадами плазують.

Ось-ось дорвуться, доповзуть
і мертво горло обів'ють.
Десь прапор синьо-золотий
підняв куркуль над снігом талим.
Там обірвалися дроти,
туди накази не домчали.
Світи у вітрі, у снігу.
Які важкі ці дні зимові!
Багато праці ГПУ
і крові.
І раптом очі вкриє морок,
і руки стануть неживі.
Ми вже по горло у крові,
в її тумані гаснуть зорі.
У ньому нам так важко стежить,
кругом мерців і плач, і сміх...
Хоч ми й атланти днів нових,
та є всьому кінці і межі.
Але утома лиш на мить:
Контр-революція не спить!

(Далі буде)

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ОКОЛИЦІ

(Роман)

ЧАСТИНА ДРУГА

РОЗДІЛ ДРУГИЙ [1])

5

Тихін Амосович ішов на роботу.

З Марфушиного від'їзду в його життя вдерлася тривога. Він уже не міг спокійно читати газети, довго не засипав увечері: все думав про ту зміну, що мусила статись. Усі три роки, чекаючи цих хвилин, він ні разу не подумав, якими схвильованими вони будуть, яке солодке буде це хвилювання.

Ще коли мусила була приїхати Марфуша і привезти йому наречену, а вже ранком, прокинувшись, Тихін Амосович підходив до люстра, вдивлявся в риси власного обличчя, розправляв вуса і підморгував своєму образові.

— Хоч мені й сорок, а я ще мужчина бравий,— тішив він себе думкою. І тому що ця думка була приємною, вона не виходила з голови.

— У нас порода міцна. Батько дев'яносто з лишнім прожив, а я менш як на шістдесят не согласний...

Такий оптимізм у нього з'явився теж не так давно. Раніше боявся смерти і думав, що смерть тільки про нього й пам'ятає, як кішка з мишею, грається з ним, а тепер перед її обличчям таким тобі півником! Півником... Хе-хе!

— Дітей у мене буде п'ятеро... Правда, розход на них великий, зате й утіхи...

6

Орина звернула за ріг, щоб іти знов до Петра Павловича, бо вже одлунали перші гудки, і повітря здригалося відгомоном далекої луни.

---

[1]) Див. №№ 4—5, 6 „Гарт".

Десь уже зійшло сонце, а вулиці, ще повні вщерть нічної тиші, стояли тихі. Тремтіли дерева зважнілі од роси й від пороху, що осів ще вчора на листях.

Орина звернула за ріг і побачила Тихона Амосовича. Він ішов згорбившись, одну руку заклавши в кешеню, в другій тримаючи кошика з сніданням. Не помічаючи Орини, трохи не проколов її войовничими списами своїх шевченківських вусів.

— Орина? — здивовано скрикнув Тихін Амосович. — Відкіля?

Він не сподівався на таку зустріч.

— Нівідкіля... Блукала... Цілу ніч.

— Цілу ніч? — збентежився Тихін Амосович. — Чого? Що ти тут згубила?

— Ночувала в Петра Павловича... А він до мене чіплятись став і...

— І... ну?

— Втекла я... блукала по вулицях...

Орина ввесь час тримала його за руку. Ввесь час обличчя її і вся постава кричали: „Тихоне! Захисти... Для тебе ж це! Тихоне, життя моє, душе моя..."

Не сказала, а він не зрозумів. Висмикнув руку.

— Мені на роботу йти... Та й незручно — ще хтось побаче, а я не хочу... Пойняла? Мало що можуть сказати...

— Чого ж боятись? — дивилась собі на руки Орина. — Чого ви боїтесь, Тихоне?

— Нічого я не боюсь! — роздратувався Тихін Амосович. — Мені ніколи...

Пішов швидко, і войовничі списи його шевченківських вусів охляло впали.

Орина нагло вдерлася до його мрій, зруйнувала щасливу будову... Боявся, що гнатись буде за ним, і боявся оглянутись. Так дійшов до млина.

Біля воріт стояв Федя і ще робітники. Федя попрохав у нього махорки на цигарку і сповістив новину.

— А Бондаренкова в комсомол записалася...

— Яка така Бондаренкова?

— Ніби не знаєте? Маруська... Лантухи латає під вінбарем... Учора ми її затвердили.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

7

До Феді ставилися по-різному різні.

У комсомолі більшість не любила його. Одні — за безпринциповість, за підлабузнювання до всіх, хто мав хоч якусь силу. Інші —

просто тому, що був чужий і до комсомолу прийшов через виробництво нещодавно. Таким важко було поєднати Федю комсомольця робітника та його батьків, дрібних бакалейщиків.

Треті Федю любили.

З ним можна було „терти бузу“ яку і як завгодно. Можна було сидіти на зборах комосередку і під його проводом тероризувати доповідача, що-п'ять хвилин надсилаючи записки з проханням: „Кінчайте швидше! Надоїло...“

Можна було, коли збори закінчувалися й усі співали Інтернаціонала, тягнути якусь нісенітницю на взірець:

Никто не даст нам избавленья...
Чем дальше в лес, тем больше дров...

Можна було на яких-небудь виборах після засідання комфракції висунути кандидатуру якогось компромітованого товариша, якого ні партосередок, ні комсомол, ні робітники не хочуть вибирати, і кричати, виступати кожному по тричі, старанно підтримувати один одного, щоб викликати шум, сварку, незадоволення й потім хвалитися:

— А весело було сьогодні на зборах... Молодця, хлопці!

Багато дечого веселого можна було зробити в товаристві Феді Ватулі.

Колись до революції Федя не працював би на млині. Навряд чи взагалі працював би він. Батько мав крамницю, Федя вчився в гімназії, ішов першим учнем. Можна було сподіватись, що перед ним простелеться легкий шлях до великої кар'єри — закінчив би Федя гімназію, вчився б в університеті, був би чи лікарем, чи адвокатом, чи інженером навіть... Так мріялося його батькові, так снилося його матері, і зрештою революція, як і багатьом, не дала й цій мрії здійснитись. У дев'ятнадцятому році гімназію закрили, до двадцять третього Федя бігав до вчителів (ну якої науки у тій трудовій наберешся? Псують дітей!). Жовтіли у маминій скрині акуратні „четверті“ з круглими пузатими п'ятьорками з усіх дисциплін і кокетливою граційною четвіркою за малювання. У двадцять третьому році надії на реставрацію покинули бідну голову Фединого батька, та й синок уже підріс. Було синові сімнадцять років і — після довгих балачок уночі, в ліжку лежачи, — дано було Феді чітку директиву: „Годі бити байдики... Ти вже не маленький! Инші он влаштовуються, працюють, а ти на нашій шиї... А які тепер заробітки? Сам знаєш... Тепер, синку, як не зігнешся, не скрутишся, нічого з тебе не буде, ніхто не допоможе тобі. Гнись, крутись, лізь — може, й доб'єшся свого...

І Федя добився. Власно, не „добився“, а лише „вліз“. Проте він не цілком і повністю виконував батьківську директиву. Він гнувся де слід, а часом стояв рівно й гордо з свідомістю власної гідности.

8

Після того, як Губка, секретар комсомолу, викликав Ватулю і говорив з ним цілу годину про незаплямоване ім'я комсомолу та про поведінку його, Ватулі, в звязку з цим, Ватуля йшов додому з порожньою головою і легким серцем.

Що йому Губка і що він Губці?

Губчині слова не справили ніякогісінького враження, не те щоб вплинути. Та й говорив Губка, дивлячись мимо його голови, щоб не зустрітися поглядами. Говорив, натягуючи на себе машкару офіційности й строгости.

— Знаємо ми їм ціну,— посміхався, ідучи додому, Федя,— і вони такі ж самісінькі, однакові... Кричать про одне, а роблять друге. Правою рукою хрестяться, а лівою в кешені дулю крутять. Хоч би й Губка. Губка теж не святий — сам зо мною товаришує... І дурний, як бирка. Йому б не секретарем осередку бути, а свинопасом. Три дні як писати вивчився.. Каже мені: „Ти, Федьку, хороший хлопець, а комсомолець з тебе юрендовий, зразу видно, що батько лавушник...“ А як лавушник, то й що? Що з того, що лавушник? Я тут при чому? А якби батько розбійник був, то я відповідати мушу? Правда, дрібнобуржуазного походження, так завдання ж комсомолу мене переробити, перевиховати... А то, каже: „Ще трохи — і ми тебе за твої штуки з комсомолу попремо“. Єрунда, виходить...

Так він відповідав Губці:

— Хороший хлопець, кажеш, а комсомолець поганий?.. Тут щось не так! Або ж і косомолець добрий, або ж і хлопець поганий... Тут одного з двох треба вибирати. Та ти, Губко, сам знаєш, який я хлопець... Поганий хлопець? А ти що зо мною товаришуєш? Значить, не кращий за мене? А тобі ніхто нічого не каже, нікуди не викликає.

Губка почервонів.

— Ти, товаришу Ватуля, особисті наші справи кинь. Я перед тобою — секретар осередку, про діло кажу... Чув? Можу й повторити. А то, що товаришую, ще нічого не значить. Може, мені треба з тобою товаришувати! Ти ж учений, а я малограмотний, от я й товаришую з тобою, використовую тебе — оце й усе наше товаришування...

Це правда.

І, пригадавши ці слова Губчині, Ватуля замислився.

— Баста,— промовив він сам до себе. — Я мушу виправитись, я мушу стати комсомольцем „на ять“, щоб нічого мені не можна було закинути. До лихої години всі викрутаси — цим я нічого не доб'юся. Це не розклад організації, це — саморозклад. Так - так, саморозклад! Тоб - то, бажаючи розкласти їх, я сам розкладаюсь... Зрештою, чого я можу досягти, я, такий, як зараз я єсть? Нічого, мабуть. Напевно нічого.. .Треба йти вгору, треба захопити арену впливу: от секретар осередку може вплинути на осередок. У масі розвинута авторитарність ієрархічно — чим я вище стоятиму, тим більше поле впливу відкриватиметься для мене. Обертати їхні сили на слугування собі. Баста! А поки - що знов згинатись... Зігнемось, товаришу Губко, зігнемось для того, щоб вас зігнути. Використовуй мої знання для того, щоб я тебе використав,— нічого, Губко, ми розрахуємось!

Федя був уже зовсім розледачів, цілими вечорами гуляв з товаришами по головній вулиці та чіплявся до дівчат, забувши про свої зошити та підручники. Після ж розмови з Губкою він уперше ввечері не вийшов гуляти, а відшукав книжки і сів за читання. Кількамісячна перерва в заняттях відбилася на ньому. Важче було засвоювати читане. Часом зупинявся над якимсь простим звичайним словом у контексті і думав, що воно значить — який зміст цього слова? За умовним графічним визначенням ховалося розуміння кількости, якости чи ваги, реальне чи абстрактне, і треба було бачити не просто літери, а те, що ховалося за ними. Треба було напружуватись, робити зусилля для того, щоб у реченні розуміти не окремі слова, а зміст цілого речіння.

9

Старий Ватуля занепокоєний говорив дружині:

— Прогадали... Хто б таки міг подумати? Око в мене вірне, а тут підвело... Образно, Степанівно, голівне, що сина не вгадав... Розпаскудився хлопець. Вчора кажу йому: „Ти б, Федю, дрівець наколов. Сили в мене не стає що - дня колоти“. „Нічого,— каже,— наколете, у мене робота є“. Бреше! Яка там робота. І в комсомолі він нічого не робить, і вдома. Так і прохарцизує вік ледащо!!!

Ганна Степанівна мовчала. Чоловікові слова були її словами. Його думки вона передумувала вже не однієї ночи, лежачи й не заплющуючи очей.

— Помилка,— тимчасом продовжував Ватуля,— помилились. Од нас одстав, до них не пристав. Не може ж бути, щоб Федя такий, як вони. Десь посередині — ні в сих, ні в тих...

Ганна Степанівна запалила лямпу — враз чорними квадратами вечора глянули вікна, усміхнулося люстро на стіні до старого Ватулі: в люстрі старий Ватуля сам до себе усміхається скорботно, худий, жовтолиций, зламами здивовання і незрозумілости підняті брови.

— Вчитися вони його не пошлють: якби думали послати, послали б давно. Кажуть, що у них він на замітку взятий — комсомолець з нього нікудишній...

— Тепер вільно всім вчитися. Сказав би йому, що дамо грошей, хай їде до Харкова, кине комсомол, все одно користи з нього немає, а час дорогий.

— І то правда... Він ще не приходив сьогодні?

— Ні, прийшов. Замкнувся в себе й не виходив. Обідати, казав, не хоче.

Ватуля пішов до синової кімнати, став біля дверей, подумав, узявшись за ручку — що він там робить.

Стукнув тихенько. Не відповідає. Тоді потяг до себе двері — одчинені.

Федя сидів біля столу, виписував щось у зошит з книжки, голови не підняв навіть, не чув.

Ватуля так само тихо причинив двері.

— Занімається,— сповістив він Ганну Степанівну й зідхнув.

Вона теж зідхнула.

— Я піду, мабуть, за ворота,— сказав Ватуля.

Ганна Степанівна нічого не відповіла, подивилася вслід і, вгортаючись у легку шаль, пішла до спочивальні. Там відчинила скриню, знайшла Федині пожовклі „четверті“ і довго дивилася на відмітки...

Зідхала.

10

Біля винбарів стояли підводи, вісовщик сперечався з селянами, сірий порох кружляв непомітно в повітрі, і чути було, як трусилися розсіва і чухкав двигун у машиновому відділі. За винбарем на річці кричала дітвора. Зграйка горобців кружляла біля дверей винбарю, сполохано розлітаючись що-разу від сердитого „Кша!“ прийомщиків.

Марія була висока, ставна дівчина з русою косою по пояс і з сірими очима на трохи блідому обличчі.

Бистрими пальцями вона тримала в руках голку і, щось тихо наспівуючи, зашивала парусового лантуха.

— Шиєш? — підійшов і, заклавши руки в кешеню, зупинився Федя.

Злякані очі Марії впали на обличчя Феді і знову скотилися на шитво. Навмисно байдуже Марія протягла:

— А так... Шию! Що ж мені ще робити?

Федя постояв, подивився на її руки, на білу зігнуту шию і, не знаючи, що далі казати, запалив цигарку. Потім відійшов, кинувши:

— І то діло, ший...

Такою от була їхня перша розмова.

Удруге вони зустрілися в конторі. Марія прийшла одержувати зарплату. Федя стояв у черзі останній.

— Драстуй,— привітався він і всміхнувся.

Марія спалахнула на мить, потім тихо відповіла:

— Драстуй!

— Усе лантухи латаєш?

— Так. Латаю... Усе латаю... А що?

— Як тебе звати?

Сказала. І, коли вимовляла, несподівано гулко вдарило серце (подумала: „Чути усім, як ударило серце!“ І ще подумала: „Яке в мене ім'я некрасиве... У инших дівчат такі красиві імена, а в мене таке якесь — Марія, Манька, Маруська“)...

— І давно ти в нас працюєш?.. Щось я раніш не помічав тебе?..

— Та ні, я недавно... Я поденно ходила спочатку, а тепер оце вже помісячно платитимуть. Місяців зо два вже на млині.

Коли підійшла Федина черга до каси, він пропустив уперед Марію.

— Мені ще тут залишатися треба — одержуй ти...

Марія одержала гроші і, уходячи, несміливо підвела очі.

— А тебе ж як?

— Що? — всміхнувся Федя.

— Звати як?

— Федір. Або просто Федька, так кличуть...

І, сміючись, подивився вслід Марії, як вона, мотнувши головою (руса коса тягла голову, примушувала нести високо) — як Марія, мотнувши головою, легко вибігла з контори.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

11

Додому Марія прийшла в тривозі.

Жила вона на відомій нам Закопанській вулиці, тільки ще далі, ніж Орина: подвір'я передостаннє в улиці. Далі між вітряками та недобудованими хатинами йшла дорога на Полтавський ліс через Добринський брід на хутори, на села.

Господар подвір'я, бородатий удівець Яким Сльоза, упустив Марію жити на літо за те, щоб доглядала дітей. Та й то не в хату, а в комору. Дітей в нього було шестеро, найстаршій дівчинці йшов лише дев'ятий рік. Наплодивши таку силу дітвори, Якимова жінка померла.

— За три дні її скрутило. Цвітуща баба була,— казав Марії Яким,— дохтарі говорили, що внутриності в неї негодящі були, вроді як погоріли... Ех, жизнь! Ну що я з ними робитиму? Ні з хати, ні в хату! А тут сівба...

У нього було півтори десятини землі під містом. Та й ту він обробляв аби-як. Нічим було обробляти. Був кінь та борона, а хіба тою бороною оратимеш? Борона — не плуг... Спрягався з сусідами, кой-як обсіявся. А з осени глибокої розвозив по місту воду з річки. Цілу зиму. На день разів з п'ять на річку з'їздить — от тобі й півтора карбованці. Живи не горюй. Та не дуже розживешся — сім душ та кобильчина восьма... Не горюй!

Марія пройшла до комори, сіла на чомусь подібному до ліжка — з дошок змайстроване, ледве чимсь прикрите, тверде та чисте. Уся комора чистісінька, всередині й зовні вибілено й червоною глиною підведено. М'ята й полин на долівці, під ліжком, під подушкою. Уламок люстра на стіні.

Лягала горілиць, дихала тьмяними пахощами м'яти, гірким духом полину, мружила очі і відчувала, як солодко б'є в грудях серце.. А невідомо чого. Невідомо чого так журно-радісно: наче дивишся в глибоку прозору криницю, бачиш, як холодіють камінчики на дні, як хитається парост... Так хороше!

Тільки чого так калатає серце?

Тривога!

Як сторожа вночі: нічого не бачить, не чує, а торохтить калаталом...

Тривога!

Яким Сльоза підійшов до дверей.

— Спиш, дівко?

Голос у нього грубий, іде відкілясь з-під бороди. Марія злякано підвелася.

— Ні, не сплю, дядьку Якиме,— ніяковіючи, пояснила,— так лежала...

— Втомилася?

— А так...

— Ну то лежи! Я й того лише, що двері одчинені, а не чути нікого... Чого не співаєш?

І правда — Марія не співала. Уперше прийшла додому і не співала.

— Думаю, може хто до Марії вбрався, ще добро потягне... Ха-ха!

— Чудні бо ви, дядько! І скажете...

— Кажу ж... Так чого не співаєш?

— Не співається... А діти де?

— На баштан спровадив, горобців ганяють. А оце й сам туди...

Пішов.

Марія знов лягла, як і раніше. Закинула руки під голову. Замислилась.

Душно.

Гірко тхне полин...

Марія заплющила очі і враз чогось ясно зрозуміла своє становище і становище дядька Якима. Дядько Яким боїться себе, того й не пустив її в хату жити. З усіма такий лагідний, на неї й не дивиться, тільки рукам місця не знайде. Так, тії руки більш за все говорять про його настрій... І підсвідомий острах, з яким Марія ставилася до Якима Сльози, проходить, натомість з'являється пошана..

— Спасибі, дядьку Якиме,— думає Марія й мимоволі згадує ще одне миле безвусе обличчя з бистрими очима і ласкавими губами.

— Шиєш?

— І то діло! — ший...—

Вісовщики грубо шуткували з дядьками, на її адресу посилаючи такі листі, що й самі через п'ять хвилин червоніли .. Завгосп, видаючи лантухи, теж не міг не вщіпнути або не сказати кількох слів. А цей підійшов по-простому, по-товариському... А комсомолець! Отут уже дядько Яким і неправий — каже, що комсомольці нахальники. От і неправда... Та відкіля ж дядькові Якимові й знати?

12

Коли дівчині двадцять один, лише двадцять другий рік — дівчина дивиться вперед, у майбутнє. І яке б не було минуле, воно забувається, про нього згадує дівчина лише инколи. Виплинуть на хвилинку з забуття, пройдуть перед очима малюнки минулого для того, щоб зразу зблíднути, взятися туманом, зникнути.

Тільки чому це так, що у хвилини найбільшої радости, коли все єство твоє сповнює м'ятежний неспокій щастя — згадуються з минулого кошмари?

Кошмари минулого згадуються, коли дівчина, здається, знайшла своє щастя. І мабуть тому таке тривожне й мятежне воно.

Невідомо, що принесе ранок. Він може принести радість, може принести біль. Ранкові не треба знати, кому й що він приносить. Він, як листоноша, методично спокійний, одинаково заклопотано поспішаючи, розносить і радість і сльози, старанно законвертовані відсилачем і проштемпельовані Наркомпочтелем . .

Але минуле — перед очима, коли чекаєш на ранок — листоношу.

13

. . .Випалений сонцем степ. На буграх гарячий вітер звиває в дикі сувої сухі бур'яни. Такі тоскні ці бугри серед степу, ніби під ними поховано радість. . .

Хліба !

Від голоду зводить лице в жахливу гримасу. Тоді шмат ременя гризла Марійка зубами, аж жовна починали мліти. Ковтала гірку коричняву слину й вибльовувала її на сухий пилявий шлях через кілька хвилин. .

А степ довгий. . .

Удень сонце неймовірно палить. Здається, що пара йде навіть від полудрабців.

Батко що - разу спиняє коня й поливає вісі. Немає коломазі, колеса нагріваються, можуть зайнятись . .

А вночі холодно.

З'їзджали з дороги, випрягали коня з гарби, піднімали голоблі вгору, і двома жахними щоглами висились вони до ранку над сумним табором.

А шляхом проїзджали на тінях коней тіні людей. . . Скрипіли гарби й ставало страшно.

В одну таку ніч менший брат Лесько закричав, прокинувшись, забився в корчах на руках у матері, прохрипів з годину й помер.

Батько викопав ямку неглибоку, поклав Леська і засипав землею. Хотів хреста поставити, та ні з чого було . Махнув рукою, перехрестився і сів на свіжому горбочку. А мати байдуже, як кам'яна, мовчала, наче не йняла віри, що Лесько помер.

. . .І знов їхали — вже не сами.

Шляхом сунулась валка гарб.

Чоловіки збивалися в гурт, йшли й важко мовчали, палили цигарки з міцного самосаду. А то раптом хтось кидав шапкою об землю і кричав божевільним голосом — невідомо що — може матюхаючись молився богу, й усі стояли навколо й мовчали. Потім хтось підходив і брав зодчайнілого за руку. Той злякано виривався,

але за хвилину покірно й тихо, дивлячись у землю, йшов разом з усіма за возами...

...в дядька Григорія впала кобила.

Він дорізав її й увечора з сім'єю, їв варену конину без хліба й без солі, нікому й кістки не давши.

На ранок дядька Григорія знайшли з розколотою головою мертвого...

Голосила Григориха, скімнили діти, а дядьки похмуро мовчали.

Так і поїхали далі, залишивши Григориху з дітьми на горбі серед степу без хліба, без води коло Григорового трупу та обгризених, обсмоктаних кінських маслаків ..

...в селах ходили просити хліба.

Дядьки уходили й приходили з порожніми руками.

А жінки —

Марія бачила: мати зайшла в подвір'я. Кремезний хамулуватий дядько послухав її, щось сказав тихо, і вона пішла за ним у комору, а за кілька хвилин вийшла на вулицю, плачучи, несла черствий окраєць хліба житного, хунт, а може два — не більше... Дала шматок Марії, а шматок батькові...

А вночі батько матір били.

І знов дядьки стояли й жорстоко байдуже дивилися, як страждає жінка.

...А там і їхній кінь упав.

Якраз під'їзджали до якогось села. Може з верству залишилось їхати. Батько, як і дядько Григорій, дорізав його... І коли мати побачила, як хлинула коневі з горлянки кров — впала у порох на дорозі і заголосила незнайомим диким голосом...

Усі їли тощу конину, а потім поїхали далі. Тільки вони залишилися.

Сиділи коло воза до вечора, а ввечорі прийшов з села якийсь дядько і купив гарбу з усім, що на гарбі, за пуд печеного хліба ..

...Ішли пішки.

У якомусь лісі під зів'ялим кущем померла мати...

Не було сили викопати могилу.

Так і залишили під кущем.

...Дядько Гарвасій був високий костистий, до очей зарослий у вуса та бороду. Ходив — земля під ним двигтіла.

Дядько Гарвасій дав Марійкиному батькові на дорогу хліба буханку, а Марійка лишилася в нього у хаті.

Було Марійці п'ятнадцять років.

Дядько Гарвасій удівцем був і дівча в нього — Ганка, років восьми...

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

14

— Юрчику, чого тобі тут треба? Біжи до дядька в крамницю, може допоможеш... Робити лінь... Дядько... Тут... Біжи! — протопрохтіла Похитунша.

Юрчик наче лише й чекав цього наказу — миттю вилетів з хати. З дядьком веселіше, ніж з тіткою. То хоч лаялися, а це, як приїхала Марфуша, все шушукаються поміж собою, на пiвверстви не підпускають до себе.

На дворі до Юрчика кинулися Сонька й Льонька. Вони просили взяти їх з собою, але Юрчик сказав, що він біжить зовсім не до діда, ба навіть у протилежний бік. Льонька й Сонька незадоволено одійшли від нього і він вільно вискочив на вулицю.

На вулиці під сусідськими ворітьми лежав собака. Юрчик підняв каменюку і, наблизившись, пошпурив нею собаці межиочі. Собака заскавучав, закрутивсь на місці і зник, перебігши вулицю, за рогом.

Далі вже вулицею Юрчик йшов без пригод, якщо не рахувати кількох афіш та оголошень, наліплених на паркани, які він зірвав мимоходом.

У крамниці було з п'ятеро покупців і Юрчик одразу ж стався в нагоді Пантелеймону Капитоновичу. Налив комусь гасу у пляшку, спритно замінивши справжній літр дефективним; зважив тарані, прийняв гроші. За чверть години крамниця спорожніла.

— Завтра я тебе зранку з собою візьму, — сказав Юрчикові Похитун. — Базарний день, дядьків наїде - сила, самому не вправитись... Дома що?

— Нічого. Усьо благополушно.

— Благополушно! Я не про те .. Що тітка роблять?

— Стара тітка з молодою тіткою мене вигнали, секретничають.

— Лаялись?

— Ні, не лаялись. Біжи, кажуть, може, що допоможеш...

— Так...

Пантелеймон Капитонович тільки сів коло прилавку на перевернутому догори днищем порожньому полутарковi, як до крамниці залетіла розлютована молода жінка.

— Аж ось де ти? — крикнула вона, побачивши Юрчика. — Ти думав, я не бачила? Ти думав, я побоюся тут тебе шукати? Негодяй ти... І жінка кинулась до Юрчика.

На його щастя, він встиг сховатися за прилавок, а жінка не наважувалась за ним бігти. Вона стояла посеред крамниці й лаялась останніми словами.

— Слухайте, сусідко, чого це ви репетуєте?— спокійно перепинив її Пантелеймон Капитонович. Від спокійного Похитунового голосу жінку ще більш зірвало.

— Ваш шибеник собаку мого трохи не вбив! Буржуї чортові... Розпухли на нашій спині та ще й собак калічити?!

Пантелеймон Капитонович підвівся, взяв жінку за плечі й вивів з крамниці.

— Котись, пролітарія, — прогремів він і вернувся знову до прилавку.

15

Про що ж розмовляли Марфуша й Похитунша, намагаючись заховати свою таємницю від всюдисущого Юрчикового вуха?

Минуло вже з півгодини після того, як Юрчика спровадили. Мати й дочка вийшли з двору й зайшли в ті самі ворота, під якими лежав собака, так безсоромно скривджений Юрчиком.

Двір був густо зарослий бур'яном, похила хатина стояла в кутку двору. На солом'яному даху лежав неживою колодою рудий кіт. Горобці гомозилися майже коло його голови, та він і не дивився на них...

Спека.

Похитуншу з дочкою зустріла жінка, що лаялась у крамниці Пантелеймона Капитоновича. Вона була ще молода, з очима стомленої, розумної кобили і шию тримала так, наче з неї щойно зняли важкого хомута.

Жінка дивувалася такій визиті. З Похитунами вона спільного нічого не мала.. Не з-за того ж собаки, що після Юрчикової каменюки забіг без вісти, прийшли вони?! Виходить, тут криється щось инше, важливіше... І жінка, що за собаку сварилася тільки тому, що робити їй було нічого і злість у неї була на ввесь світ за свою сирітську долю, за своє безпорадне становище, зустріла Похитуншу й Марфушу привітною усмішкою.

Спочатку говорили про сторонні речі: про те, що крамарювати важко, а до другої роботи Похитун нездатний; про те, що на базарі ходять чутки про війну; про жінвідділ і про те, що в ньому самі хльойди та потаскухи.

— Тяжкий світ — нікуди дітись... Женотділ хіба? Ні! Одинокій жінці — важкій світ,— сказала Похитунша одним духом,— важко вам, Віро..

Віра зрозуміла, що відціля мусить початись серйозна розмова, але про що буде казати Похитунша — вона не знала... Може де роботу якусь знайшла для неї? Так ніт же,— подумала, Віра,— не

така Похитунша, щоб робити те, чого її не просять... Ох і злі ж люди! Вовки...

Вона не помилилась.

Саме після слів про важке життя Похитунша почала говорити про одного пристойного мужчину, що шукає собі дружини... При цьому вона хвилювалася й говорила так швидко, що її навіть Марфуша не розуміла, а Віра й поготів.

— Ось мовчіть,— сказала Марфуша матері,— я й сама, бо вас і з попом не розбереш ..

Ангеліна Любомировна образилась, але замовкла. Віра ж напружено слухала. Тепер їй уже цілком ясною була мета візити Похитунши з дочкою. Віра напружено слухала і їй було нестерпимо боляче від того, що хтось невідомий їй послав когось чужого їй купувати... її. Яскрава свідомість свого безглуздого стану і безпорадности пригнічувала Віру. Довкола люди — сила силенна людей живуть прекрасним повним радісної любови життям, а вона мусить себе продати комусь невідомому... І голівне, що їй не можна навіть образитись ні на Марфушу, ні на Похитуншу за таку пропозицію, бо, признатися, вона й сама часом в одчаї думала про те, що є єдиний вихід із становища, що створилося для неї за останні роки: вийти заміж, жити за чоловіковою спиною, мати безліч турботи і обов'язків... що завгодно, аби не відчувати щодня нестерпучої порожнечі в голові та шлункові... Але от тепер, коли є можливість жити за чоловіком, Віра не може. Бодай що буде, аби не це. Можна все перетерпіти: злидні, холод, одинокість, коли хочеш любити людей. Можна все перенести, але цього ні. Чужий мужчина ввійде в її життя всевладним господарем, брудною лапою загарбає її скарби, на все, що найцінніше в їй є, покладе невмолиме veto... Так жити? Вона ж людина хоч із косою та в спідниці...

— Слухайте, моя мила,— сказала Віра, почуваючи, що хтось підсвідомий, глибоко в ній захований, примушує її казати це і вона не може противитись цьому наказу.— Слухайте, моя мила, мене! Не можу я цього. Може ваш отой, що ви про нього говорите, дійсно такий, як ви його розписали .. Я вірю, багато хороших людей на світі є, тільки кожний для себе. Та й не знаю я його, хоч мені з ним жити доведеться... Ну, скажіть, чи ви б згодились на таке? Ні сіло, ні пало, летіти стрімголов... Куди? Може й у прірву! І чого це ви до мене прийшли? Могли б же до когось иншого прийти. Думаєте, як я бідна, так мені заміж іти, як з гори котитись?..

Віра помовчала і потому зовсім не до ладу додала:

— І Юрчикові вашому скажіть, якщо він на собаку камінням кидатиме — вуха поодриваю . . .

Ангеліна Любомирівна хотіла щось відповідати, але Марфуша випередила її.

— Понапрасну ви, Віро, серчаєте . . . Хто ж вам каже, щоб ви ще зараз і згоджувались? Поїдете зо мною, познайомитесь, взнаєте його, схочете — ваше діло й не захочите — ваше діло . . . Ви подумайте над цим, а я до вас іще иншим разом зайду . . . Ходімте, мамо!

Віра не встала їх проводити, сиділа, безсило опустивши голову й відчувала, як їй починають холодіти кінчики пальців на руках, як починає давити голову важкий вузол темнорусого волосся. Схилилася над столом, лобом упираючись в гостре ребро крайньої дошки, і забилася в плачі . . .

Сумно.

16

А Пантелеймон Капитонович сидів у своїй крамниці на перевернутому догори днищем полутарку. Юрчик поповнював шухляди у штандарах. Він щойно розсипав на підлогу фунтів зо два соли і тепер мусив вислухувати довгу проповідь Пантелеймона Капитоновича. Той був у доброму настрої, а в таких випадках, починаючи навчальні промови, він неодмінно збивався на спогади, і тому це Юрчикові нічим не загрожувало. Він навіть спробував перервати Пантелеймона Капитоновича такою фразою:

— Ну й що вам жалко тієї соли? Якби ж віз цілий або вагон, а то з хунт, не більше . . .

Пантелеймон Капитонович гримнув на нього, потім того зачепився за сказане Юрчиком, і плин думок, що він їх ніби висловлював вголос, збочив в инше річище.

— Ото ж то й є, що хунт! — сказав Пантелеймон Капитонович, — А колись за той хунт люди головами накладали . . . А ти той хунт посіяв. Ти не дивись, що йому мала ціна на гроші, а про одне пам'ятай — з хунтів пуди складаються. От уже те, що було копійкою, й карбованцем стало . . . Або ще краще. У мене крамниця з хунта соли й почалася. Як ото були голодні годи, всі без хліба й без соли сиділи, а в мене лантух соли прихований був, хоч і реквізіція йшла. Несуть мені за сіль одежу, дзеркала, мнясо, гроші — дівати нікуди. Якось за хунт соли пару чобіт узяв. Одягнув чоботи, ходю пишаюся, самому соромно, хунтові соли копійка ціна. От було . . . Спорожнив я лантух, а тут бог мені зятя посилає. Теж із соли почалося. Прийшов соли на борошно вимінювати та Марфушу й побачив. Побралися вони. Під вінець Марфуша в генеральшиному —

Побідимської — шовковому платті йшла, а батюшці, отцю Амнеподисту, а ще його кликали „Ану - Піди - Сюди“ — за вінчання десять хунтів яшної муки та жменю соли дали... Що вже ми з зятем самогону випили! Бо признатися голоду тоді й не було — хто заможніший, той білий хліб їв, коли другі пухли... Та то вже чуєш, хлопче, на те вже й світ такий, щоб одні пирували, а другі голодували. Через те й б'ються — кожному попирувать охота...

До крамниці зайшов купець, спитав собі цигарок та сірників, і, доки Юрчик подавав йому назване, Пантелеймон Капитонович мовчав. Коли ж покупець вийшов, він знову став говорити, звертаючись до самого себе, бо Юрчик лише вдавав, що слухає його.

— А гарна дочка в мене — Марфуша... Люб'язна та ввічлива. Як ще дівчиною була — шагу без спрося не ступне. Хіба тепер такі діти? Хоч би й ти, Юрчику! Неслухняний, грубіян.

Юрчик насторожився.

— Тобі б, а не кому б треба мене шанувати, я тебе в люди виведу... Де б ти оце був? Десь попід тинням валявся б... А в мене спиш у теплі, їси досхочу, а все не шануєшся... Не доберу, чого тобі ще треба.

— У школу віддайте, — хмикнув Юрчик, — по складах не вчитаю.

— У школу? Куди тобі в школу — в перву групу не приймуть, великий ти дуже, тобі-б уже в шостій треба бути...

— Не приймуть? А мені вчительша казала, що приймуть, у них для таких отдельна група єсть... А ви кажете — не приймуть!

— Так ти вже й у вчительші був?

— Був... Як ви ж не посилаєте, то я сам і пішов. Хочу, кажу, вчитись...

— А вона?

— Приходь з осени — каже...

— Ну, то ще побачимо! Я тебе, мабуть, швидше до безпритульних відрядю, ніж до школи! Забудь і думати... Читати вчись, я тобі сам покажу, як читати, арихметики сам навчишся — я теж по школах не вчився, а от же живу... І ти так проживеш!

Пантелеймон Капитонович пішов до дверей.

— Сиди тут, я зараз прийду... Та канхветів не їж — вуха пооткручую!

Вийшов з крамниці і, йдучи вулицею, вже жалів Юрчика й за те, що він у школу проситься, і за те, що нагримав на нього.

— У школу його таки треба було б послати... — подумав і не повірив собі. Все одно нічого з того не вийде. Вже скільки разів Юрчик прохав, вже скільки разів він гримав на нього для виду,

а в думці постановляв уволити його прохання — що - разу це так залишалося в ду ці, а до здійснення справа не доходила.

Пантелеймон Капитонович Юрчикові може й не перечив - би, так Похитунші боявся.

— У школі великого розуму набереться та ще в комсомол упишиться,— казала вона, і від її слів Пантелеймона Капитоновича кидало то в жар, то в холод. Він почував на собі вагу відповідальности за Юрчикове виховання й не міг припустити, щоб його вигодованець опинився в комсомолі.

Коло двору наздогнав дружину з дочкою. Вони щойно вийшли з сусідських воріт і збуджено обговорювали Вірину поведінку.

— Ось слухайте, тату,— сказала Марфуша,— людині щастя в хату несеш, а вона комизиться. Ну як таки можна від свого щастя геть бігти?! Горда яка, чого, каже, ви до когось иншого не прийшли, а до мене...

— Ти це про кого?

— Та про сусідку вашу, про Віру Амнеподистовну... Чоловік у нас підходящий для неї єсть... Відмовляється! Я, каже, по любови хочу...

— Вона така й є... Попова ж дочка, в єпархіяльному ж училася,— торохнула Похитунша, і Пантелеймон Капитонович відчув безнадійність Юрчикового бажання опрідідитися до школи — така не допустить.

Він щось мугикнув і пройшов у двір...

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

17

Ще не світло — одяглася, примкнула комору й вийшла на вулицю.

Ранок десь забарився, не приходить... Що принесе він?

Знов може дядька Гарвасія, що прийняв за дочку, казав батькові, що годуватиме й шануватиме, як рідну дитину, а в першу ніч, як батько з села пішов, розтлів п'ятнадцятилітню дівчинку на очах своєї малесенької Ганки...

Дурне дівча, не розуміючи нічого, але інстинктивно жахаючись, кричало... Так, дівча кричало, як кричала й Марія, та ніхто не чув, ніхто не прийшов на крик...

Лише двадцять один рік, а життя: безодня ззаду і спереду — туман...

Пройшла вулицю, сіла десь коло вітряка на вирлові — тривожна пустка довкола, лише слізоточиві передсвітні зорі миготять заплакано...

От іще, плакати! Не треба плачу, треба сили, треба все перебороти. Головне — не втрачати надії й впертости. Впертому важче, бо, коли не досягаєш мети, болючіше залишати думку про неї, але впертому легше досягати мети.

Світало.

Чудно було дивитися на простолінійне рештовання недобудованих хат...

Запахло в повітрі ранковою росяною травою. Спізнілий світанок поспішав бадьорою ходою і назустріч йому рвалося молоде сильне тіло... Жага здорового радісного життя буяла в ньому, повіддю загрожувала хлинути.

Було приємно відчувати пестощі ранкового вітру на відкритій засмаглій шиї... Вітер такий чудний! Наче закоханий, любовно перебирає волосся, кожну волосинку цілує стримано-жагучим цілунком... І від того більша жага, що стримує її.

Уже степ прояснів, став не такий, як уночі, коли пусткою здавався, а повний життя: комашиння затріскотіло в траві, у хлібах, збуджені птахи славословили день, ніби хтось бив разом у безліч ясних срібних дзвіночків, чи прозорі покотьола котив небовидом...

Ранок приніс бадьорий спокій.

18

Коли Федя запитав у Марії, чи не згодилась би вона піти з ним увечорі до клубного саду, Марія навіть злякалася. Такі пропозиції були для неї незвичним явищем. Їй ніколи не пропонували, їй просто наказували: „Маріє, сходи туди, принеси те, віддай он що“... Живучи в наймах по різних містах, у різних родин, вона ніде не зустріла людяного відношення до себе, бо навіть коли господиня зверталась до неї „на ви“ й казала: „Маріє, принесіть, будь ласка, ножа“ — треба було розуміти, що це не прохання, а наказ, висловлений м'якою інтелігентською мовою...

Марія инколи намагалася уявити собі, щоб сталося, коли б вона на таке прохання відповіла — „не хочу“. Відповіла так само, як відповідають хазяйській доньці, навіть м'якше, — стриманіше, бо хазяйська донька зразу крикнула б: „що я вам Марія, щоб ножі носити?!“

А тут так просто по-людському — хлопець запрошує у садок... Чого б і не піти з ним? Вона так рідко кудись ходить, вона навіть зовсім нікуди не ходить, тим більше, що в садок пускають або по членським карткам або за гроші, а вона ж не член клубу, знов таки через те, що не можна розкидати гроші на клуби, коли їх ледь-ледь стає на прожиття.

— Так я зайду до тебе надвечір... Ти де живеш?

Марія почервоніла.

— Далеко... Давай краще десь зустрінемось.

— Добре. Я коло саду тебе ждатиму.

Марії соромно було за свою комору й не хотілося, щоб Федя бачив, де вона живе. Проте, коли прийшла до дому, комора здалася якимся чудовим палацом, а осот і полин на подвір'ї найтонкішими квітами.

Співала, граючись з дядьковими Якимовими дітьми, сміялася...

19

Коло саду горів ліхтар, освітлював дерев'яну халабуду коло воріт, віконце з табличкою — „каса" і кілька слинялих афіш на великих диктових щитах.

Гурток молоди сперечався з контрольором, контрольор кричав стомлено, що він не має права пускати без членських карток і що, коли хлопці не візьмуть квитків у касі, він їх все одно не пропустить...

У саду грала військова оркестра, гулко бив барабан, заглушаючи тонку флейту.

Дітвора ліпилася до щілин у паркані, намагалася розглядиті, що там діється на екрані кінематографу.

Марія була вже подумала, що Федя обдурив її, вона озиралася — ніде не було його видно. Стало образно і сумно.

Йшла — не йшла, а легко линула — летіла, і враз тобі: Феді немає...

А він підійшов відкілясь збоку, непомітно, одягнений у чорну пару, у білій випрасованій сорочці з чорним бантиком коло високого тугого комірця, обережно взяв її за лікоть, щоб не злякати... Вона стрепенулась, пізнала його, і враз стало знову легко, як ранком (коли зустрічала ранок)... Довірливо пішла з ним, хоч було якось незручно — ніколи так не ходила, щоб хтось тримав за руку.

Але було приємно — так само ходили инші парочки, безліч по саду, і Марія почувала себе рівною їм, хоч і зодягнена була бідніше і не такою красунею видавалася поруч з иншими.

— Я думала, що ти не прийшов... Дивлюся навколо — немає. Хотіла вже додому вертатися.

Федя образився.

— Невже ти могла подумати, що я не прийду? Я ж сам тебе просив... — і міцніше притис їй лікоть.

Пройшлися алеєю, потім сиділи в кіно, дивилися якусь драму. І коли на екрані коханці мучились чи цілувались, Федя стискав

Маріїну руку... Часом він напружено стежив за дією і тоді голова його схилялася близько до Маріїної щоки. Одного разу він навіть поклав їй руку на стан та одразу ж прийняв і, засоромившись, сказав — вибач... Марія не відповіла і одсунулась од нього.

Федя збентеживсь.

— Ти розсердилась?

— Я? — здивувалась Марія.— Чого?

Вона так щиро скрикнула, таке непідроблене здивування з'явилося в її очах, що Федя заспокоївся.

Вони вийшли з кіно і пішли гуляти освітленою голівною алеєю.

Коло естради для оркестри стояла група франтуватих молодиків. Коли Федя з Марією проходили повз них, хтось із гурту крикнув:

— Федько! А в тебе вже нова шмара?

Федя відчув, як ірванувся Маріїн лікоть в його руці. Тимчасом зачувся инший голос:

— Де ти її видрав, таку кралю? У кріпості?

Марія вирвала руку в Феді й побігла до виходу: в кріпості — руїнах за містом — ночували повії.

Федя кинувся за нею, потім щось нараз утямив, крикув їй підождати, а сам вернувся до естради.

— Хлопці, — сказав він, — якщо ви при цій дівчині щось до мене скажете погане, якщо ви її зачепите де б не було і як не було — зуби повибиваю всім... Понятно? — і побіг наздоганяти Марію.

Коло воріт він її не знайшов.

Вибіг на вулицю — теж не було видно її постати.

Знову кинувся в сад, оббігав усі закавулки і не знайшов.

Тоді роздратований, кленучи все на світі, пішов додому...

По вулицях блукала тиша, лише в саду вигравала розхідного марша військова оркестра...

(Далі буде)

В. РУНІН

СОН

В полдневный жар. в долине Дагестана,
С свинцом в груди лежал недвижим я...
(М. Лермонтов)

Іще точився бій в полях,
Ще не схилявсь червоний прапор,
А я вже впав з коня на шлях
Віддать землі останній рапорт.
Був промінь сонця як батіг,
Мов нагаями гріло спину.
Невже проклятий багатій
Опанував мою Вкраїну?
Десь бій далеко ущухав —
Схилились прапори червоні.
Десь кінь мій сумно заіржав
З чужими кіньми на припоні.
Даремно гострим нагаєм
Будив, будив мене Денікін.
В багнети тіло брав моє,
А я не чув, бо спав навіки.
Але в останню ніч глуху,
Крізь мертвий сон, крізь морок ночи,
Лежучи трупом на шляху,
Розкрив я нагло мертві очи.
Щось инше вчулося в житах,
Були в повітрі инші тони.
Вночи гукнули копита,
Що повертається Будьонний.
З ним його хлопці молоді,
Та ще й співають без упину —
Нехай проклятий багатій
Віддасть нам соняшну Вкраїну.
Аж курява від тих пісень,
Струмують стримані стремена...
Віддячте ж, хлопці, їм за все,
Згадайте добре ще й за мене!

І. КИРИЛЕНКО

КУЧЕРЯВІ ДНІ

(Повість)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Никодим Гринюк, синьоокий комсомолець, ніколи не був песимістом. Він дивився на життя очима закоханого, що милується зі своєї нареченої. Сум ніколи не мережав його чола, не тьмарив широко-розкритих очей.

І було це природно і просто. Як день і ніч. В райкомі, де він працював за агітпропа і вдома, в житлокоопі, на зборах і на вулиці — всі звикли бачити його піднесеним і палким юнаком. Він багато читав і вмів до діла говорити. За це його любили в виробничих осередках. Він був по-особливому вихований і ввічливий — за це навіть сусіди по кватирі, найзапекліші члени житлокоопу, поважали його.

Але що комсомольському активістові до членів житлокоопу, коли він має дванадцять навантажень і всього лише двадцять чотири години на добу? Він недавно почав працювати тут в робітничому районі столиці і треба ж йому знати організацію. От і доводиться бігати по осередках, виступати, засідати, писати тези, сперечатися, доводити, гримати, умовляти.

А тут іще вмирає літо, повітря напоєне якоюсь пустотливою млостю, а кляті сині вечори, вони такі приємно-лоскотливі і свіжотеплі. В такі вечори хочеться бути здоровим розхристаним парубком, іти широкою вулицею села і гайгакати якусь протяжну пісню.

Никодим розкрив сірі заспані очі, відкинув ковдру, а рука механічно потяглася до годинника.

„8 годин ранку. Вчора ліг спати о 3-й. Вставати, чи полежати ще з півгодини?“ Так хороше в нагрітому тілом ліжкові. Хочеться знову шугнути під теплу ковдру, принишкнути, завмерти в чарівних, завжди чомусь наївних ранкових снах. Але за стіною в кватирі інженера Куцого вже не сплять і Никодим чує сонливу розмову.

Кучеряві дні

Ах, фанерні стіни й перегородки в кватирях. Скільки найінтимніших сімейних таємниць, скілько викохуваних мрій зробили ви загальновідомими й буденними на території житлокоопівської республіки!

І Никодим чує трохи загрубіле від сну, але чудове контральто своєї сусідки. Вона говорить з „прононсом“ і швидко сипле словами:

— Жоржик, мені знову снилося, що я в Криму... Невже не пустиш? Ха-ха-ха, скажи, не пустиш?

„От, відьма і землетрусу не боїться“, думає Гринюк і домальовує собі сцену: Куций в одній білизні стоїть над ліжком, в якому кішечкою ніжиться Мері і кидає на нього стріли своїх жагучих очей. Ще у Мері стрункі ніжки, опукуваті ніжні плечі і жмут непокірного, прядів'яного кольору волосся.

— Заспокойся, люба. При першій змозі, при першій змозі... Тільки б гроші... — це улесливо, хапаючись, відповідає Куций.

— Ти мене замучиш. Ти не любиш свою маленьку Мері. Це знущання... Ти-ти... класична шляпа... — і Мері бурею злітає з ліжка.

Далі Никодимові чути тільки ляскіт ніжних долонь по пухкому обличчю Куцого та прискорене сопіння, що нагадує чмихання ковальського міха. Такі ранкові фізкультурні вправи вродливої інженерші тривають щось зо дві хвилини, а далі йде трафаретний апотеоз сцени:

Мері: „Ну як? Досить чи ще? Будуть гроші, кажи?“

Куций: „Ти мене ображаєш. Так не можна... Я ж старий, а ти... Інтелігентна особа, а дозволяє собі...“

Останню фразу Куций говорить у всіх сутичках з дружиною. Це закон.

Мері: „Востаннє запитую: поїду я через тиждень у Крим, чи ні?“

Куций: „Поїдеш, поїдеш, золотко, тільки на що ж битися?“

Мері: „Цілуй ніжку, Жоржику, — й мир“.

Далі пухкі виголені губи шльопають по ногах, наче набряклі водою постоли, і в купі кружев облудно хіхікає Мері.

Никодим рішуче схоплюється з ліжка, швидко натягає панчохи, а думає чомусь про Крим, про зелені сади, про плескіт хвиль морських, про спокій і відпочинок.

Ця чортова парочка завжди нагонить такі думки. Гниль... І чуми на них немає...

Швидко вмився і, зачісуючи розкуйовджену русяву шевелюру, підійшов до вікна.

I. Кириленко

Стояли дзвінкі дні золотої повнокровної осени. Це та пора, що иноді викликає теплі, як руки матери, спогади про пройдені, забуті дні. Тоді хочеться ходити по місту, мружити очі, впиватися милими сторінками свого життя і пестливо перегортати їх

І сьогодні, мабуть вперше, Гринюкові стало сумно. Чому? — А хіба він знає? Може тому, що хтось розкошує, їздить у Крим, розважається, кохає, а він, молодий, двадцятилітній юнак з гарячою кров'ю, не має часу навіть до кіна заглянути. А може просто перевтомився.

У двері постукало.

— Можна до тебе, гражданін?

— Це Лазько, — подумав Никодим. — Він завжди чомусь каже „гражданин".

— Заходь, прошу, — усміхнувся Никодим.

У кімнату увійшов середній на зріст хлопчина років дев'ятнадцяти, в шкірянці, у військовому кашкеті, з портфелем тугим і опецькуватим, як порося. Увійшов, обвів очима кімнату і простяг Никодимові коротку цупку руку.

— Здоров.

— Ти вже в райком? — звернувся до нього Никодим. — От добре, зачекай хвилинку, підемо разом.

Оргінстр комсомольського райкому не вмів красиво говорити, був похмурий і мовчазний. Його недавно висунули на активну роботу, просто з виробництва.

Замість відповіди він кинув на ліжко портфеля, витяг цигарку, запалив, пройшов до вікна і запитав:

— А ти хіба не в райком?

— Ні, піду на збори у медичний. Там же вся їхня головка... „Вожді".

— Ага, чув... Гляди ж покрий, як слід, чудаків. Нічого з ними нянькатися. Взагалі студентство таво... — повільно кидав слова Лазько.

— Хіба мені первина?.. Розіб'ю всю їхню платформу.

Лазько мовчки взяв портфеля, поправив кашкета, потім незґрабно обернувся до Гринюка:

— Ходім вже або що.

Хлопці йшли, щоб на добрих дві третини доби потонути в море громохкого життя, щоб віддати частку себе великій спільній справі.

Підборами чобіт, наче молотками, вистукували вони по східцях нерівні такти, пружинились їм стрункі ноги і несли в собі хлопці силу, юність і натиск.

Голубий осінній день послався їм до ніг, як килим на шляху переможців.

Кучеряві дні

І тоді з четвертого поверху житлокоопу через відчинену кватирку вікна підстреленими птахами вилітали й падали на асфальтовий хідник згуки роялю:

Дорога в жизни одна,
Ведет к смерти она.
Из-за пары растрепанных кос
С оборванцем подрался матрос...

То Мері що-ранку вперто вчиться грати „Танго смерти".

Велике місто живе і дихає, як поранений звір: хрипко, поривчасто, тривожно. Коли затихає гамір і меркнуть електричні очі будинків, коли тільки золотарі обвівають смородом вулиці, а на розі маячить незмінна постать міліціонера, — то й тоді живе місто зі своїми болями, радощами, зеленим сумом і буйним сміхом...

Велетенські будинки, сковані обручами темних провулочків, заплющили віконниці і, загіпнотизовані одноокими ліхтарями, мріють про ранок.

Коли ж глянути на місто з гори — то здається, ніби колись, в сиву давнину, якийсь велетень жбурнув з неба великий граніт. Той граніт важко вгруз у землю, розбився і вслав кам'яними глибами широке поле. Тоді й стало так: те, що вгрузло в землю — дало підвали, льохи і темні катакомби; центр міста (де були найбільші будинки) — то величезні глиби, а маленькі уламки розкотились далеко навкруги і утворили робітничі виселки. А щоб далі не розкочувались уламки велетня-граніту — їх сковано обручами провулочків.

Це — плід юної фантазії, а насправді:

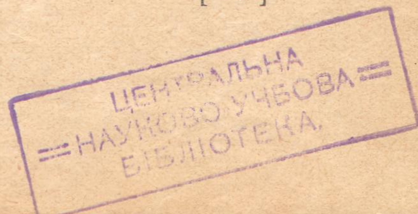
За містом і день, і ніч гуде сувора горлата симфонія замурзаних заводів, чути їхній хрипкий голос, який що-ранку скликає до себе всіх, хто з ним, і гримає на ворогів.

Власне, мова не про завод, а про фабрику, що покірно розплаталась під самим носом міста і дихає в лице йому чорним важким духом.

Вона така собі звичайна фабрика, її корпуси низькі й задимлені, а труби не ковтають зор.

Біля контрольних воріт висять дошки, а на них 540 номерів. Отже, ясно: що-дня 540 сердець б'ється в унісон машинам, а тисяча вісімдесят рук ритмічними рухами роблять дива.

Гринюк іде центральною вулицею, купує десяток цигарок і смачно запалює. Він задоволений і, мрійливо примружуючи очі,

пускає димові кільця. Раніш йому байдуже було, де, хто й коли виробив запашну цигарку в такій чепурній коробочці. А тепер він пригадав тютюнову фабрику, що біля самого міста, і йому заманулось сходити туди. Чому? Невже тільки тому, що там виробляють смачні цигарки? Ой, ні. Инші думки збуджує в Никодима синювата хмарка цигаркового диму.

Вже розвидняється, а Катря й досі очей не стуляла. Її мучить, шарпає одне в'їдливе питання:

— Йти, чи ні?

Вона вже й укривалася з головою, і до ста рахувала, а ніяк не може заснути. Наче постіль всипана колючками і вони жалять її стомлене дівоче тіло. Хіба заснеш?

Вчора, коли гудок прокричав перерву, до неї підійшов конторщик Антін і сказав, озираючись, таємниче, злодійкувато:

— Не забудь завтра, Садова 6. Чекатиму.

Антін же наш комсомолець, хоч і чудакуватий якийсь. Завжди загадково посміхається і посмішка та якась погордлива, слизкувата.

Ніби він хоче сказати:

— Що мені до вас, я таке знаю, чого вам ніколи не збагнути.

Звичайно, коли б тільки він — Катря ніколи б не пішла, навіть і не подумала б про це, а то там будуть і...

Катря востаннє перевертається до вікна, а пустун-місяць ллє їй на обличчя голубе сяйво.

Вона розкриває великі чорні очі, і в зіньках тих очей заметушились блідозолоті іскорки.

Жартує місяць, парубком виграє, а в Катриній голові натовпами снують химерні думки.

Проходять якоюсь незґрабною валкою товаришки й товариші по фабриці, комсомольці, дівчата. Визирнуло з туману презирливе обличчя конторщика Антона і знову заховалось.

Засмаглими губами Катря шепоче:

— Завтра, Садова 6, другий поверх.

Вії важко падають на очі і золоті іскорки тануть. Тиша...

Десь на полу рівно дихає стомлена мати.

Двоповерховий чорний будинок, де містяться райпарком і райком комсомолу, стоїть на розі двох вулиць. На його дахові нема розкішних вивісок, не сяє він зовнішньою красою, а стоїть собі міцно, наче вріс у землю дебелим корінням.

Кучеряві дні

Він має лише одні вхідні двері, та цілий день туди входять і виходять сотні заклопотаних людей в шкірянках, демісезонках, в засмальцьованих блискучих піджаках, у чорних кепі або в капелюхах.

Цілий день стоїть чіткий методичний шум роботи, наче гудіння чмелів заливає високі райкомівські кімнати.

— Товаришко, де оргінстр? Не бачу оргінстра.

— Його немає, зачекайте хвилинку.

І знову вистукує старенький „Ремінгтон" свою гарячкову пісню.

В другому кутку сперечаються троє:

— Це чорт зна що таке, — енергійним жестом переконує якийсь вусатий дядя: — я запитую його: чого ви конкретно хочете? А він мені в одну шкуру:

„Зажим у партії. Не дають висловитися".

— Бузу городить, — вставляє молодий робітник.

— Хоми невірні — ти його хрести, а воно кричить пусти, — обізвався хтось.

— Правильно, — жестикулює вусатий дядя. — Я ж і кажу, все б гаразд до десятих роковин, та раптом земля репнула і чорти опозицію витаскали.

— Ха-ха-ха! Вєрно, Ломов. Так, кажеш, земля репнула... Ха-ха-ха!

— Да, мені ж треба до секретаря, — раптом пригадав вусатий.

— Та куди ж ти підеш, до „апаратчика". Може тебе ще й не допустять до нього, бо „зажим", — реготався молодий робітник.

— Якось бочком, шапочку зніму, низенько вклонюся, то може й пролізу, — не змовчав вусатий.

Дружній регіт укрив його жарт, а він з усмішкою на вустах владно одчинив двері з табличкою „Секретар".

І крізь гул голосів, стукіт машинок та гримання дверей можна було чути густий і впевнений бас вусатого:

— Три чоловіки на всю фабрику. Ніяк їх не переконаєш.

Щось відповів секретар.

— Помиляєшся, брат, помиляєшся. Ти мені скажи, яке вони мають право каламутити партію? Хто вони? — настоював Ломов. — Ввесь осередок обурений, а ти кажеш зачекати...

Знову щось відповів секретар, і вже тихше бубонів Ломов.

Тоді одчинились двері і в кабінет увійшло два юнаки

— Гражданин, секретар, до тебе можна? — запитав один з них у військовому кашкеті і з тугим портфелем. — Маєш час?

— Сідайте, — всміхнувся секретар. — Хто ж питає, чи можна, коли вже ввійде? Ех, ви...

— Що ж, брат, прийде час—усе врозумієм... А поки-що-даруй...

— Ну, я, мабуть, піду, — спокійно піднявся вусатий, — бо вже зміна прийшла, — підморгнув він юнакам.

— Правильно, папаша, правильно, — усміхнувся військовий кашкет, кладучи портфель на стіл.— Ми вже не підкачаєм...

Секретар підсунув крісло ближче до столу, зручно вмостився в ньому і сказав:

— Я вас слухаю.

Над вечір, коли столичні вулиці по-святковому виблискують ліхтарями, а сніг нагадує блідосиній рафінад, Никодим поспішав на засідання бюра.

Він блискуче зробив доповідь і був вдоволений з себе. Правда, не погано виступали й опозиціонери, та їм ніхто не плескав і резолюція їхня зібрала два голоси. Тільки не про це думає Никодим.

Всього три місяці, як він опинився в столиці. До того два роки працював секретарем комсомольського райкому на селі. І не дивно, що завжди, як вечір важко падає на вулиці і окутує все таємничим серпанком, Никодимові робиться якось не по собі.

То, буває, забагнеться обняти всесвіт і палко, поривно кликати кудись уперед, в невідомі краї, де буде всім так радісно і юно, як йому. То іноді найдуть елегійні настрої, і тоді завжди виникають спогади про далекі, забуті дні золотого дитинства.

Назустріч Никодимові йде, не йде, пливе натовп, і здається йому, що всім байдуже, чи переміг комсомолець Гринюк опозицію в медичному інституті, чи ні.

Дзенькає трамвай, голосно лається візник, хтось п'яно-надривчастим голосом виводить —

Что-то сердце забилось тоскливо,
Пережитого стало мне жаль,
А вы, кони, с распущенной гри-и-и-вой
С бубенцами неситеся вдаль...

так жалібно виводить співака, наче хоче згуками вилити всю душу перед цими сірими невблаганними будинками.

Никодима канудить. Десь в глибині ворушиться незрозуміле почуття, ображене байдужістю, вбивчою холодністю міста.

А повітря дзвенить, гуркоче невловимою музикою столичного гамору і нагонить буруни думок.

— Чому я не можу так тверезо дивитись на все, як от, приміром, Лазько? Чому на мене впливає кожна, навіть дрібна життьова недоречність?

Никодим не може відповісти собі, але пролетів вітрець, заборсався в вітах общипаного клену і прощально прошумів далі. І чомусь пригадалось дитинство:

… Далеке, обвіяне степовими суховіями і запорошене снігами село. Батько — лікар земської лікарні, а він, Никодим — вічний мрійник про героїв. Було чотирнадцять років, як ударила революція. Батько поставився байдуже, а він нишком утік з портретом Керенського за пазухою у місто, щоб захищать батьківщину від лютих катів-німців. Його завернули, він спробував батькового паска, але мріяти про казкових героїв і романтичне життя не кидав…

Никодим усміхнувся: йому здалося, що й тепер він мрійливий хлопчик, який чекає на чудо, а його немає. І тому иноді канудить і хочеться повернутись в щасливі дитячі роки?

Мимо мчали жваві „форди“, чепурні „Мерседеси“, могутні „Рено“ і поважні автобуси,— настирливо дзенькали трамваї і десь у хвості плентались візники. Не моргаючи великими, як полумиски, очима, авто обгонили всіх.

Никодим думає:

„Авто так упевнено й шалено мчить тому, що не моргає очима, як вутлий ліхтарик візника“.

Пригадує:

… До комсомолу прийшов, скінчивши вищу початкову школу. Казали — інтелігент, але прийняли. Був, як усі, кучерявий і радісний. Це так 1922 року, одного глибокого весняного дня.

Але що там?

На розі, де треба було звертати до райкому — Никодим побачив натовп. Мовчки стояли темні, вечірні постаті чоловіків, жінок, дітвори. Так фанатики стоять на молитві.

Підійшов, став навшпинячки, витяг шию.

В колі, що нагадувало яму, вовтузились два міліціонери.

Ну, ясно ж, скоїлося якесь нещастя.

Протиснувся вперед, запитав:

— В чім річ?

Але відповіди не чекав. Бачив: обережно, щоб не закалятись, міліціонери підводили з землі покаліченого хлопчика. Його велика голова в закривавленому волоссі нагадувала розчавлений кавун, що хилитається на тонкому стеблі.

— А, боже мій, боже мій,— тихо шепотіла збоку якась жінка.

— Та обережніш, що ж ви робите,— крізь сльози звертався хтось до міліціонерів.

Никодим нахилився, щоб допомогти покласти тіло на носилки і трохи не скрикнув:

— Сенька... Безпритульний, що вчора приходив у райком і насмішив усіх... Просився в дитячий будинок і розповідав про життя... Обіцяли влаштувати... І от влаштувався...— Никодимові раптом стало холодно, і на чолі виступили краплини холодного поту. Він бачив тільки закривавлений шматок м'яса та брудне і темне, пошматоване лахміття.

— Тікати, тікати швидше,— в'їдливим свердлом пройшла думка.

Розштовхав юрбу і побіг в райком, наче шукати порятунку. Тільки чув, як хтось говорив стиха і поважно:

— Добре, що безпритульний. Ні батька, ні матери. Ніхто не мучитиметься.

— Хто зна, а може десь батько й мати... Хіба мало їх тепер,— тихо додав другий.

Никодим мчав туди, де в темряві яскраво сяяли освітлені вікна комсомольського райкому. І був він тепер подібний до самотнього моряка, що загубився в бурхливих хвилях і, борючись, поспішає на берегове світло.

До горла щось підкочувалось і тиснуло, а в голові наче рашпилем пиляла думка:

— Де ж щастя, що за нього боремось? Де? За що гинуть люди? Чому загинув Сенька? І коли, коли вже не буде безпритульних і голодних? Ех, швидше б уже пройти, не пройти, а пролетіти переходовий час.

— Тю, тю, чого це ти, Гринюче, як опечений, мчиш і перед собою нічого не бачиш,— пролунав такий знайомий, ніжний голос.

Зупинився, підвів очі.

— Катря?!

— Та не хто ж инший, а сама справжня Катерина Павленкова. Хіба не пізнав?

Ще двадцять хвилин тому він мріяв про зустріч з Катрею, бажав її, а тепер тільки тупо глянув і наче не своїм голосом запитав:

— Куди це ти, Катю?

Про безпритульного мовчав. Було тяжко.

— Подруга одна запрохала. Разом почитати ввечері,— відповіла дівчина, а очі кинула кудись убік. Мабуть відчула, що не до балачок, бо раптом похнюпилась і зробивши крок уперед, запитала:

— В райком ідеш?

— Так, в райком, на бюро, — і помовчавши трохи:

— Може зайдем?

— Ні, прощай. — І не дала, як завжди, руку, а підвела її вгору по-піонерському.

Потім хутко обернулась і кинула вслід Никодимові сухо, офіційно:

— Гринюк, коли будеш вільний, хочу серйозно поговорити з тобою в одній справі.

— З охотою. Заходь завтра ввечері.

В лице вдарило цигарковим димом і шумом юних голосів. В мутно-голубих хвилях тонули обличчя і видко було тільки багато пар розмаїтих ніг та підлогу, рясно устелену недокурками.

Про щось напевне сперечались і не помітили Никодима.

Він став у кутку. Тонкі й чіткі риси обличчя набули якоїсь журбливої виразности. Перед очима знову замаячив розчавучений хлопчик, далі з сизого туману на нього одверто подивились великі Катрині очі. Хотів сісти, а вільного стільця не було.

Глянув по кімнаті: три столи, що стояли в кабінеті Лазька, і біля двадцяти стільців, стягнених з усіх кімнат райкому, були обліплені чубатими комсомольськими головами, як гілка бджолами.

Засідання бюро разом з активом ішло повною ходою.

Коли шум трохи вщух, слово забрав секретар райкому, Дубов. Це був високий, трохи згорблений юнак в розстебнутій шкірянці. Він приїхав у це місто з далекого півдня і був смуглявий і гнучкий. І ще мав одну звичку: головуючи на зборах чи засіданнях, завжди праву руку тримав у кешені, ніби ховаючи там якусь несподіванку, а лівою вимахував найдивовижніші рухи в залежності від темпу промови. І знали всі — коли Дубов швидко почне моргати бровами і виймає праву руку з кешені, значить — кінець. Вже мусить бути так, як він хоче. А помилявся він рідко, і тому всі йому вірили.

Дубов задзвонив і підняв руку:

— Увага.

Потім енергійним рухом одкинув копу вугляного кольору волосся, і на високому чолі лягло дві глибокі зморшки.

Тиша.

— В принципі я згоден з Лазьком, — почав Дубов і зробив павзу.

— Але... — продовжував хтось з гурту.

Дубов швидко заморгав і рвучко вихопив з кешені руку.

— Але вважаю, що виключати їх поки не треба.

— Чому? — здивовано запитав Лазько, що сидів поруч. — Адже...

— Ми не маємо доказів їхньої запільної роботи, а диспутувати на закритих зборах не забороняється. Це — з одного боку, а з другого — треба довести їм помилковість їхніх поглядів. Виключити ніколи не буде пізно, — закінчив секретар і знову спокійно поклав руку в кешеню.

Чекав заперечень.

— Правильно, — почулось декілька голосів.

— Що там правильно?.. Чого там чекати?.. Виключити — й амба.

Дим у кабінеті заколихався і безформними сизими простирадлами поплив під стелю: його погнали туди чубаті голови, які раптом заворушились, захитались, поривчасто війнули пасмами.

Пройшов шум, наче легкий вітрець заплутався в осокорах.

— Дай слово.

— Я не згоден.

— Досить обговорення!

— Голосуй, Дубов, якого чорта!

— До голосування прошу слова!

— Годі! Закрийся.

Пристрасти розпалювалися. Никодим стояв непомітний у кутку і почував себе ніяково. Він бачив, як рідні, знайомі й близькі товариші хвилювались, жестикулювали, виблискували очима так, ніби справа йшла про життя кожного. Дубов мовчки, спершись на стіл рукою, вичікував, стомлено кліпаючи очима, а поруч нього сидів Лазько й щось собі тихо шепотів. Мабуть він рішуче не погоджувався з Дубовим.

Никодим по звичці хотів взяти слово, але раптом відчув у середині якусь порожнечу. І здалося йому, що замість вогню у нього тліє головешка, що чадить і затуманює мислі.

— Так, так, — стукало в голові, — куди там виступати, коли немає „твердої" оси, як каже Лазько.

— Ти мусиш взяти слово. Ти ж агітпроп. Ти мусиш сказати свою думку, — владно заговорив хтось невблаганний і терпкий. Ти юний агітпроп, що не втеряв оси.

Никодим зробив рішучий крок вперед і підніс руку:

— Дубов... — та сказав він чомусь тихо, і голос його втонув у безодні комсомольського гамору.

Він хотів ще сказати „прошу слова", але змовк і тихо одсунувся в куток.

Тоді Дубов сказав спокійно й розмірено:

— Більшість, я бачу, стоїть за мою пропозицію. Отже, перед голосуванням дозвольте додати: райпартком поки-що рішуче забороняє виключати. Сьогодні з Лазьком ходили до секретаря. Тепер ясно?

— Чого спочатку мовчав? — кинув хтось з гурту.

— Демократія, товариші, демократія.

— Го-го-го.

— Ха-ха-ха!

— От „жук“!

Одноголосно ухвалили пропозицію, а потім секретар оголосив:

— Кінець, товариші. Порядок денний вичерпано.

Никодим тихенькови йшов з кабінету і, похиливши голову, йшов темним коридором.

Потім крізь гуркіт стільців і гудіння голосів він почув, як хтось здивовано запитав:

— А де ж Гринюк?

Відповіди не почув Никодим, бо стільцями загриміло ще сильніше, і юрба почала виходити з кабінету. Він поспішав додому: йому хотілось швидше опинитись на самоті, щоб перевірити себе, проаналізувати думки і дати собі відповідь:

— Що ж це? Невже я справді упав духом? Чи це тимчасове?

Хотів скупчити думки на опозиції, на своїй агітпропроботі, а перед очима настирливо ворушився роздавлений Сенька і було від того боляче і тоскно.

І ще хотілось Никодимові думати про Катрині очі, про зустріч з нею, і про далекий свій райком у степовому селі.

Та голова, наче набита клоччям, байдуже і механічно відштовхувала всі думки. Так м'яч відштовхується від стінки.

Повертаючи за ріг, почув позад себе палкі суперечки райкомовців. Мабуть Лазько й досі лишився при своїй думці, бо його терпкий і розмірений голос найвиразніше чув Никодим.

А на розі — пивнушка, і з одчинених її дверей нахабно вириваються п'яні голоси і згуки одчайдушної музики:

Гоп, со смиком, это буду я!
Вы послушайте меня, друзья,
Та-ра-ра, та-ра-ра, та-ра-ра, та-ра-ра,
Гоп, со смыком, это буду я!

— Прокляте, незрозуміле місто. Прокляття вічних контрастів тяжить над тобою, — з болем проскрипів Никодим і, зігнувшись, з похиленою головою, прискореними кроками попрямував додому.

А там, на селі, він був таким безжурним хлопцем. Горів у роботі і співав з комсомольцями „Гвардію“.

От тільки місто загадкове, місто надавило на нього, мрійного романтика, вагою свого нерозгаданого феєричного буття.

Кімната зустріла Гринюка байдуже, холодно. Зранку неприбране ліжко нагадало чомусь про Куцого і його дружину Мері. Кілька примірників „Правди“ безформно розплаталися біля столу і від них на Никодима війнуло вбивчою логікою тез. Три стільці стояли в великому безладді, при чому тільки один з них був порожній. Два ж його напівпокалічені друзі були завалені книжками, газетами, брошурами.

З кутка, невдоволений з такого „порядку“, мружив очі Ілліч. Никодим підійшов до столу, скинув кашкета і важко впав на стілець. Йому не хотілось порушувати тишу, бо так краще думати, самозаглиблюватись, аналізувати.

Стіл містився біля вікна, і сидячи, за ним, Никодим бачив, як місто куталося в темносиню шаль, усіяну електрозорями.

Вчора він зачаровано милувався з тої величної картини і вслухався в чарівну музику вечірніх вулиць, а сьогодні йому хотілось нічого не бачити, не чути.

Пасма буйного русявого волосся падали йому на лоба, на очі, а міцне підборіддя наче вгрузло в шкіряний одяг грудей.

І тоді за стіною Мері грюкнула кришкою роялю, зашаруділа нотами і ледве торкнулася клавіятури. Далі дужче, упевніше — і Никодим почув якісь одноманітні згуки. Чув він їх що-ранку і щовечора і ці тарабанні згуки дратували його і заважали працювати. Мері грала гаму.

Никодим сердився.

Чому ж тепер вони здалися йому чарівною музикою, що полонить, зворушує його істоту?

Так. Никодим почув себе самотнім, наче общипаний дуб в широкому степу при дорозі. В такі хвилини йому хотілося, щоб тут, біля нього була мати або сестра і щоб вони ніжно, ніжно, ніби малу дитину, теплими руками гладили його по хворій голові.

За стіною вмирали останні акорди. Мері з силою вдарила по клавішах і з грюкотом закрила кришку. А згуки гули, билися об стінки опецькуватого роялю, наче просилися на волю. Врешті затихли, ніби впали в чорну безнадію.

І пригадав Гринюк, що мати вже давно померла, а сестри він ніколи й не мав.

Раніш, коли приходив сум і брав в обценьки його безтурботну голову, коли в міському гаморі почував себе самотнім, він знав, як

розвіятись. Ішов у районний клуб, де що-вечора гуло, як у вулиці, а Катя грала йому на піянині бадьорих комсомольских пісень. Потім з якогось приводу спалахувала суперечка, і Никодим не йшов додому, доки не переконував свого супротивника. Веселою юрбою повертались додому, співали, жартували і Катя завжди чомусь говорила і сміялася тільки до нього.

Було радісно й надійно. До чорта зникала самотність. Никодимові хотілось роботи, боротьби, горіння. Він з піснею влітав у кімнату, роздягався і, вже стиха мугикаючи собі під ніс, перекидав купу книжок на столі: „щоб його почитати на сон грядущий“.

Хотів Никодим і сьогодні сходити в клуб, але пригадав, що Катрі там немає, і ще нижче впали русяві пасма на високий білий лоб.

По коридору простукали дрібні кроки і за дверима почувся тоненький голос:

— Никодиме Григоровичу, до вас можна?

— Ах, чорт тебе несе,— подумав Гринюк, рвучко схопився на ноги, одкинув чуба назад.

— Увійдіть.

З напіввинуватою посмішкою в куточках підмальованих губ, на порозі стояла Мері. Висока на зріст, струнка і гнучка, наче в'юн, вона, манірно виставляючи зодягнені у рожеві панчохи ноги, зробила від дверей два кроки. Потім глянула по неприбраній кімнаті і великі голубі очі на мить презирливо звузились.

— Прошу сідати,— бовкнув Никодим, обертаючись до Мері.

Та вмить зігнала з лиця тінь огиди і презирства. Стояла, одною рукою розправляючи зморшки розкішного східнього халата, другою одкидаючи підстрижене світле волосся з рівного, ніби виточеного чола.

Дивилась на похмурого Никодима і в очах грали жадібні вогники. Мабуть Мері пригадала Куцого і думкою рівняла його з Никодимом. Очевидно, порівняння було на користь останнього, бо непрохана гостя рішуче тріпнула волоссям і заговорила веселим, з усмішкою, голосом.

— Ах, Никодиме Григоровичу. Який у вас поетичний безпорядок. А книжок скільки. Ич, розумний!— вона, виблискуючи білими рівними зубами, швидко сіла на перший стілець і, зиркаючи на Никодима, поклала рівну, виточену ногу на оголене коліно другої.

Никодимові хотілося серйозно запитати її, чого їй від нього треба, та він тільки міг сказати, непомітно натягаючи простирадло на розкуйовджену постіль:

— Вибачте, я не міг своєчасно прибрати кімнату.

— Ах, прошу, прошу! — захвилювалась Мері, не зводячи погляду з зніяковілого обличчя Гринюка. — Я ж розумію. Вам так багато роботи.

— Так, роботи, дійсно, багато, але це пусте, — промовив Никодим, підводячи очі і сковзнувши ними по виточених ногах настирливої сусідки. В голові буйним водограєм забурлила кров і лоскотними хвильками розлилася по тілу.

— До того ж ще вам треба боротися з опозицією, проти Троцького, Зінов'єва... Одно слово по-лі-тика...

З цими словами вона ще вище підкинула ногу і примружила свої зелені вогкі очі. І невідомо було, глузує вона, чи заграє з Никодимом.

— Ясно... а вам що до того? — з притиском відповів Никодим. Його дратували і напівголі ноги, і розкішний халат, і пахощі, що йшли від неї, і нахабне копирсання в його справах.

— Врешті, чого треба від мене цій барині? — думав він, а очі проти волі злодійкувато затримувались на привабливих лініях маленьких ніжок.

І виходило так: вона говорила, а Никодим тільки слухав і мовчав, червоніючи, мов школяр, що нашкодив.

А вона казала:

— Не треба хвилюватись, мій любий сусідо. Я знаю, вам неприємно, що різна безпартійна сволота говорить про партійні справи. Чи не правда? Ха-ха-ха!

— Я не хвилююсь, але...

— Звичайно, звичайно, — перебила його Мері, — але ваша помилка в тім, що ви обов'язково хочете зі мною посваритись. Хіба я вже така погана, недобра. Ну, скажіть, — обережним тоном допитувалась Мері і чомусь так розгонисто перекинула ногу на ногу, що халат частими зморшками ліг на оголеному коліні.

— Та ні ж... Тільки про що нам з вами говорити, — почервонів Никодим, помітивши поривний рух ноги, а в голові майнуло: „самиця".

— Хіба ні про що? Он які ви. А я, дурна, думаю собі: Куцого нема, поїхав на два тижні в командировку. Самій сумно. Дай, думаю, зайду до сусіди, — стиха заговорила Мері і засміялась так загонисто і в'їдливо, наче викликала його на герць.

Від того сміху ще дужче зчервонів Никодим, і йому раптом забажалось втекти звідси, кудись далеко, далеко, щоб не бути більш у своїй кімнаті, не чути облудного, дражливого сміху Мері, не бачити її рожевих колін.

— Хочете, — продовжувала та, — ходіть до мене, я вам заграю хороших речей. Я гарно вмію грати, — додала вона і знову захихикала,

але так стримано й слизько, що кров Никодимові гаряче вдарила в голову і на чолі виступили великі теплі краплини.

— Ну, підемо? — Підморгнула Мері, пройшовши повз оторопілого Никодима, і, вигинаючись пантерою, голосно зашаруділа шовком свого халату.

Никодим далі не міг. Ще хвилина — і він кинеться на Мері і забуде все, все... У скронях настирливо стукають молотки... Чомусь пригадав Лазька... О, той би швидко знайшов вихід із становища. Або негайно й рішуче попрохав би цю почвару, або... Врешті, невідомо, що зробив би Лазько, тільки не сидів би йолопом.

Мері знову сідає, але не на стілець, а на ліжко.

І раптом Никодим швидко натягає кашкета, дивиться на годинник і, опустивши очі долу, похапцем говорить:

— Вибачте, я забув, у мене об одинадцятій засідання.

— Вночі засідання? — робить здивовані очі Мері, але Никодим уже в дверях.

— На все добре... Я можу спізнитись. — І на бігу застібуючи шкірянку, мчить по сходах униз.

— А все ж таки ви до мене заходьте! — гукає йому вслід Мері.

Вона прекрасно знає, що ніякого засідання у Гринюка нема, вона розуміє справжню причину його дезертирства і тому, роздягшись і впавши у пухке ліжко, примружує ласі очі, потягається і мрійливо зідхає.

— Чудачок. Все ж рівно буде мій.

Конторщик Антін чекав Катрю на розі двох темних завулків, що губилися десь над річкою.

Коли підійшла, рвучко схопив за руку.

— Ходім! Вже давно час.

— Невже спізнилась?

— На 10 хвилин. Але, знаєш, треба поспішати, — пошепки говорив Антін. Від того Катрі стало якось не по собі.

Мовчки пішли, минаючи невеличкі будинки, з освітленими перекошеними вікнами, завішаними фіранками.

Катрі хотілось поговорити з Антоном, та тільки скосила очі на його зігнуту постать і вирішила краще не починати розмови.

Біля похмурого двоповерхового будинку їх зустрів невідомий Катрі юнак у довгому пальті і в вухатому капелюсі. Він не зупинився, навіть голови не повернув, а тільки (почула Катря), вирівнявшись з Антоном, ледве чутно щось прошепотів. Трохи тихше відповів Антон:

— Своя.

— Що це за тип, що значить „своя“, кажи! — борсала Катря за рукав свого провожатого.

— Диви, що ж тут такого? Це наш вартовий. Щоб хтось зайвий не зайшов.

Вони по дерев'яних рипучих сходах, тримаючись в темряві за поручні, підіймалися на другий поверх.

— Скажи мені, Антоне, на чорта ця конспірація?

— Потім, потім дізнаєшся,— кинув той і двічі вдарив у двері.

— Ми прийшли,— обернувся він до Катрі.

Тоді з - за дверей почулось коротке, сухе й тривожне:

— Хто?

— Антін.

Клацнула защіпка — і Антона з Катрею поглинула чорна паща дверей.

Ще один зворот, ще раз клацнув замок — і Катря опинилася у великій, напівосвітленій кімнаті. Від того, що в кімнаті не було меблів, вона здавалася ще більшою. Тільки під правою стіною самотньо стояв великий стіл, безладно навантажений книжками та паперами, а в глибокому кутку — сіре парубоцьке ліжко. Було ще щось з четверо стільців, та вони справляли враження випадково занесених в цю простору кімнату.

От і все, що помітила Катря, опинившись в сірому тумані цигаркового диму, око на око з десятком невідомих їй хлопців. Глянула уважніше. Сковзнула по обличчях: жодного знайомого, жодної дівчини. Стало ніяково і боязко, наче опинилася в ворожому оточенні.

— Чого мене сюди занесло?

Очима почала шукати Антона. А він, киваючи в бік Катрі головою, говорив.

— Робітниця з нашої фабрики.

— Ого, це добре.

— Значить представниця жіночого пролетаріяту.

— Молодець, Антін.

Катря чула ці зауваження і від них почувала себе ще ніяковіше.

— Та сідайте, чого стоїте,— зі стільцем в руках підійшов високий на зріст юнак і спинився, дивлячись їй просто в вічі.

— Будем знайомі, товаришко,— простяг він руку — хазяїн цієї стайні, чи то пак кімнати, студент інгоспу — Янський. Прошу сідати.

— Павленкова,— сухо відповіла Катря, взяла з рук Янського стільця і, поставивши його недалеко дверей, зручно вмостилася, підібравши ноги під себе: мовляв, що ж далі?

Янський щось шепотів Антонові, потім ледве помітно кинув погляд на Катрю і замовк.

Антін у відповідь стверджуючи хитав головою.

— Здається всі,— кинув оком господар кімнати.

— Всі, всі, можна починати.

— Покличте Степана, чого він там огинається. Вже ж всі зійшлися,— запропонував хтось з кутка.

— Цього не можна. Вартовий потрібен,— спокійно одказав Янський, і Катрі вчулися в його голосі владні нотки.

— Мабуть лідер,— майнуло в голові,— але що це справді таке: збори комсомольців, чи якась таємна організація? Цікаво, що з того буде.

Вийшов до столу Янський, сперся на нього руками, обвів поглядом присутніх і спинивши свій зір на Катрі, сказав:

— Гадаю, можна починати. Заперечень нема?

— Нема... Починай...

— Прошу обрати голову й секретаря. Намічайте кандидатури.

— Нащо ця буза?— знову обізвався голос з кутка.— Головуй сам, а то тільки час гаємо.

— Дай слово,— звернувся до Янського Антін.

— Говори.

— Я, товариші, в принципі проти пропозиції Миколи. Ми мусимо на своїх зборах провадити стопроцентну демократію. Ми ж боремося проти зажиму, проти апаратчиків. У нас завжди мусять бути тільки обрані керовники.

— Диви, який промовець, а на фабриці двох слів не зв'яже,— подумала Катря,— цікаво.

Головою обрано було Янського, секретарем — Антона.

Останній поважно, з почуттям власної гідности, проштовхався до столу і гордо зиркнув на Катрю, мовляв, дивись, як мене тут шанують, не те, що на фабриці.

Збори вгамувалися, і голова оголосив порядок денний.

— Власне, маємо тільки два питання,— сказав він,— але обидва надзвичайної ваги для нас. Перше — вибори районної трійки, і друге — підготовка до загальноміського активу. Доповнень чи змін немає? — механічно запитав Янський. Звичайно, ні доповнень, ні змін не було, і голова почав викладати суть справи:

— Робота наша розгортається. До нас ідуть товариші з виробництва (при цьому він глянув на Катрю і потім уже ввесь час не зводив з неї очей). Нам треба обрати трьох чоловіка, які б організовували навкруги себе нові кадри наших прихильників у цьому районі. Таке розпорядження центру. Заперечень немає?

— Немає,— похапливо, наче боячись, щоб хтось його не попередив, вигукнув Антін.

— Отже, намічайте кандидатів.

— Прошу слова — пролунало дзвінко, упевнено. Стало тихо, як у гробовиці. Всі механічно обернулися на голос і побачили:

Струнка дівчина підвелася зі стільця і дивилася просто на Янського. Обличчя їй зашарілося невідомо чого, чи то з люти чи з сорому, чи з нервового напруження.

— Товаришу голово, прошу слова! — повторила вона ще упертіше.

— Просимо, просимо, товаришко Павленкова. Так, здається, вас? — раптом заметушився Янський. Упевненість з його обличчя наче водою змило. Воно було тепер запобігливе, очікуюче, трохи ніби стривожене.

— Так, Павленкова, але справа не в тім. Я хотіла дати товаришеві голові кілька запитань до голосування.

В кімнаті стало ще тихше. Чути було, як шкварчала цигарка того, що сидів у кутку.

— Отже, перше запитання: для чого обирати якусь трійку, коли є райком, обраний всією комсомольською організацією?

По кімнаті пройшов полохливий шум. Ніби свіжий вітрець вплутався в жовте, осіннє листя.

Всі наїжачились.

— Наївна,— думали одні.

— Хитра,— думали другі.

— Тріпачка,— думали треті.

— Питання друге, — продовжувала Катря: — для чого й проти кого ви збираєтесь організовувати маси? Мені незрозуміло. Я, йдучи на ці збори, думала, що тут зустріну товаришів, які допоможуть мені розібратись у складних питаннях нашого життя. Я гадала, що найду тут правдиве розрішення своїх сумнівів, але бачу зовсім инше. Йде мова про якусь трійку, маси. До чого це? Принаймні, від Антона я про це не чула,— закінчила Катря, кинувши зневажений погляд у бік президії, де згорбившись, наче під величезним тягарем, прищулено сидів Антін, та сполоханими очима бігав по кімнаті Янський.

Катря сіла на стільця і чекала. Хвилину панувала надзвичайна тиша. Раптом зчинився шум, в якому не можна було чути окремих слів. Хтось прохав слова, хтось гримав стільцем, когось турбувало, де подівся його кашкет, хтось закликав до порядку.

Катря глянула на Янського: той похапцем складав у портфель якісь папери і очима ніби хотів проковтнути скапцанілого Антона.

Катрі хотілося розреготатися з того переполоху, що внесла вона своїми запитаннями, та тільки прикусила мармуровими зубами горішню губу і мовчки стежила за поведінкою „лідера".

Той вже опанував себе. Він підніс руку і вдавано спокійно проказав:

— Товариші, до порядку.

Вмить всі стихли.

— Товариші, я цілком розумію сумніви тов. Павленкової. Вона вперше на наших зборах і не дивно, що багато дечого поки-що не уяснила собі. Пропоную далі продовжувати збори, а після я дам їй відповідь на всі запитання. Згода?

— Правильно, — вихватився Антін, але Янський так зиркнув на нього, що той ще нижче схилився над столом і швидко зашкрябав олівцем по папері.

— Ну й демократія, — всміхнулася собі Катря, помітивши цю сцену.

Янський знову вже говорив, тільки чомусь не про вибори трійки, а про якусь куркульську політику, про різні ухили, часто згадував ім'я Леніна, а найчастіше чуже й незрозуміле Катрі слово „термідор".

— Обов'язково треба розпитати Никодима, що воно значить це слово, що так нагадує помидор. Той знає, — рішила Катря і налагодилася слухати далі.

Янський входив у ролю. Про Катрю вже почали забувати і не зиркали на неї з-під лоба, а, повернувши голови до промовця, вслухалися в кожне його речення.

— Балакучий, — подумала Катря, — цей хоч кого вговорить, та тільки щось він не туди заїжджає.

Раптом у двері хтось голосно й сердито грюкнув.

І знову наче моментальна смерть перекосила всіх. Янський не закінчив слова і лишився з напіврозкритим ротом. Антін, здалося Катрі, хотів, мабуть, заховатися під стіл, але шарпнувся і закам'янів.

Инші мовчки зиркали одне на одного.

— Хто б це?

Тілько Катря здивовано дивилася на всіх і ледве втримувалася від сміху, що душив її і загрожував прорватися.

І чомусь пригадалася остання сцена з гоголівського „Ревізора" і від цього було стократ смішніше.

Невідомо, чи довго б тривала така напружана злякана тиша, коли б з кутка не пролунав спокійний голос, що взивав „бузою" пропозицію Янського:

— Чого ви отетеріли? От чудаки! То ж, мабуть, Стьопка.

Всі зідхнули так, наче скинули з себе щось важке й гнітюче. Так, так, це Степан. І чому тільки зразу про нього ніхто не згадав? Он тільки Микола напевне знав і мабуть нарочито мовчав.

У двері знову постукало.

Тоді Янський сіпнув Антона за рукав і голосно сказав:

— Ходім, подивімось хто, а ви сидіть мовчки, бо все може бути. Обережність не шкодить.

Коли вони вийшли в коридор, хтось по дитячому чмихнув, та настрій було зіпсуто і всі мовчали.

Тільки в кутку присадкуватий юнак промимрив, крутячи цигарку:

— Ну й шпана. Хтось у двері грюкнув, а вони вже й ікру метають. Чудаки, а ще й...

Він не доказав. Увійшли Янський і Антін. Янський сказав:

— Микола правий. Стукав Степан. Прохав сірників, бо припалювати нічим, а він же без цигарки не може.

— Ха-ха-ха! — розгляглося по кімнаті. — Ну й номер викинув!

— От шкет! Перебиває роботу...

— Конспіратор. Ха-ха-ха-ха!

— Пацан!

— Увага, — голосно проказав Янський, знову займаючи місце голови.

— Тому що вже пізно, є пропозиція засідання перенести на якийсь з найближчих днів.

— Не треба переносити!

— Кінчать давайте!

— Чого там маринуватись?

До Катрі підійшов Антін і, вхопивши її за рукав, не дивлячись у вічі, сказав:

— Ходім швидше додому.

— Ходім, — байдуже відповіла Катря і, кинувщи в юрбу „Бувайте", вийшла разом з Антоном, який чомусь дуже поспішав.

Йдучи коридором, Катря почула, що голоси в кімнаті раптом стихли і за нею слідом ніхто не вийшов.

— Значить, збори продовжуються, — мовчки рішила вона.

Було смішно їй дивитись на комічну фігуру полохливого Антона, що поспішав по сходах.

Внизу на вулиці Катря раптом обернулася, глянула просто в вічі Антонові:

— Слухай, Антоне, проведеш мене додому?

— Вибач, сьогодні ніяк не можу. Поспішаю в одній справі, а нам же не по дорозі.

— Ну, то бувай, завтра поговоримо, — сказала і, не давши руки, лишила сторопілого Антона біля входу в будинок номер шість.

А він постояв, доки струнка Катеринина постать заховалася в темному завулку, потім, озираючись, швидко збіг сходами на другий поверх.

Збори опозиції продовжувались. План Янського вдався. Катрю дипломатично виставлено. Вона поспішала в свою кімнату, де спить стомлена мати і блідий місяць ллє срібло в невеличке віконце.

Думала:

— Який же таки справді йолоп цей Антін, та й „лідер“ також. Гадали — не зрозуміла їхнього плану. Та хай вам лиха година, засідайте! Тілько дуже ви полохливі, щоб що-небудь у вас вийшло...

— А про термідор обов'язково розпитаю завтра Никодима.

Окутане темносиніми присмерками місто дихало повними грудьми. Ліхтарі на перехрестях вулиць щедро розливали золоте сяйво. Десь за містом задьористо вигукував паротяг.

(Далі буде)

ВЛАДИСЛАВ БРОНЄВСЬКИЙ

ПІОНЕРАМ

Якщо серце в грудях тяжить —
Груди ріж і серце рви!
Шлях стели весні звитяжній,
Міст рамен і крови рів.
    Якщо з пісні кров не бризне
    Досить — люф зогрітих вплив,
    Натуж очі! Зуби стисни!
    В лаву стань! Не треба слів!
Що ж що давлять? Мають силу?
— Що кольбами чавлять твар?
Головою в мур — на вилом
В днів Бастілію — побідний марш.
    В груди молот б'є — не тріснуть,
    Стисни рот, хоч в роті крів.
    Буде ще між нами ясно,
    Буде радість, буде спів.

З польської переклав **Меч. Гаско**

К. ГОРДІЄНКО

СЛАВГОРОД [1])

День 1-го травня в Славгороді. Урочисте святкування славгородців, що в своїй діяльності завжди виявлять більш многогранну ініціятиву, ніж навіть план самої Люшні; яскрава ілюстрація палкого ентузіязму славгородців у день революційного свята, що, до речи, приймається досить добре тут, пускає глибоко коріння давніх навичок, буяє молодими паростками нового побуту, цвіте трояндами...

Зелений день! Сонячний день! Небо з самого ранку — чисте, блакитне. З самого ранку на майдані товпиться молодь весняна. Фіялковими барвами спідниці яснiють, обнімають вінком сині галіфе. І люд і природа на сонці міняться ясними фарбами. Сонце мережить день, теплими жменями сипле сяйво на тремтливе віття дерев, русокосі голови, буйно зеленіють лани, іскряться перлами роси на травах, білим цвітом рясно вбралися сади, рум'яняться лиця дівочі. Заворожена весняним шумом світлолиця молодь з великими букетами запашного бузку в сонячній задумі бродить. Срібним дзвоном дзвенять білі корони дерев, борсається птах золотокрилий в прозорині дня, лящить з самого ранку, золотим дзвоном гудуть бджоли, джмелі. Скрізь заквітчані арки, трибуни, легенький вітрець лопотить прапорцями, гаслами. Прудко б'ється пульс революційного підйому! Молоді лиця пашать радістю. Сьогодні перший день після довгої, нудної зими карусель вогняна в танку вихоревому закружить молоді голови, — збуджено виблискують очі, булькає кров у жилах. Серця парубоцькі сповнені завзяття — кожен заздалегідь обмилував собі дівчину — потонуть в сонячному кружлянні. Дівчата, пишні красуні славгородські, набравши в теплі жмені повно насіння,

---

[1]) Редакція вважає за потрібне містити художні твори, що висвітлюють темні плями нашого життя. Таких творів чимало вже пройшло через наш журнал. Зокрема сатира А. Гордієнка „Славгород" (в попередніх числах Гарту) дала багато рясних і яскравих фарб, що змальовували негативні явища в житті далекого сільського кутка. Одначе таку установку, як у цьому останньому розділі „Славгорода", редакція не може вважати за правдиву. Вона може звести пролетарського письменника на манівці „нігілізму", що загрожують утратою будь-якої революційної перспективи. Від цього редакція хоче застерегти як письменника, так і своїх читачів.

Ред.

частують парубків, сором'язно позираючи на засмаглі, рішучі лиця: кому-то випаде сьогодні щастя?

Скільки радости, несподіванок!

А сонце вогняними хвилями ллє сяйво на трибуну, майдан.

Постанова була така: о десятій годині мітинг, тоді демонстрація, народні розваги, масове святкування, самодіяльність мас, гулянки, співи.

Ентузіязм, радощі з самого рання були безмірні. Яснобарвним вінком кружляла молодь на майдані, заглядалася на карусель сонячну.

Старі-то врочисто до церкви простували — голови щедро заялозені олією, лиця — святістю, похмуро, вороже подекуди, обминали революційний майдан, де гармонія завзято різала польку, кружляла молодь, безсоромно топчучи святість недільну.

Виглянцовими кроками бадьоро йшов Люшня святковою вулицею, тихо наспівував у такт плавної ходи „поливайте доріженьку, щоб не курилася, розважайте дівчиноньку, щоб не журилася“, — просто, радісно через майдан до паркому.

. . . Сяють мідні труби на сонці, лиця — в куряві, оркестр гуде, організації з прапорами ідуть, — попереду піонери біленькі, чистенькі, школярі рябіють, службовці в новеньких краватках, в кучерях — жінки . . .

Розмістилися на пригорку, край майдану, де трибуна заквітчана гілками бузку пахучого, сосною. Зачувши духову оркестру, що срібним громом глушила церковні співи, молодь від каруселі сунула до трибуни — яснобарвнеє море! На дзвіниці Спаса заспівали дзвони — синіми хвилями колихався гуд на головами — Булька майстерно перебирав божественні струни, глушив срібні громи оркестрові. Оркестранти тоді задля революційного свята напружили всю силу легенів, і церковні дзвони втопли в громах маршу. Заскрипіли східці — суворі, обвіяні вітрами революції, лиця замаячили на трибуні — тут були — кого тут, тільки, не було? — Люшня, Тур, Головня, Рідкакаша, Орел, Бугаєнко, Вишиваний, Вирвихвіст, Чичибаба (ще чимало хотіло злізти, та трибуна зловісно заскрипіла) — озирали залюднілий майдан, що матиме сьогодні велику радість послухати всіх видатних промовців. Люду було чи не більш, ніж на водохрещі або ж храм, на Маковія.

Між собою промовці ззирнулися — в більшій нерішучості, ніж гості, на стіл перед якими поставлено клюквений кисіль, вагалися, кому першому починати.

Коли Люшня зліз на трибуну, сонце пекучим промінням чвиркнуло йому межи очі. Провівши рукою по чолі (мов ізнявши тягар

минувшини віків), він виставно вип'яв груди, сперся на теплі поручні. Це був енергійний, рудий революціонер. В синьому галіфе, вилянцованих чоботях, сатиновій сорочці, підперезаний ремінцем — на обличчі його не було жодних ознак утоми — енергійне, чисто виголене буяло здоров'ям.

Металевий голос його розітнув череп'яний гамір, могутньо залунав над воловим майданом. Люшня був ще палкіший ентузіяст-революціонер, ніж голуб'ятник. Гарячковий вогник блимнув йому в очах. Він завзято гупав кулаком у поручні, трощив твердині капіталізму. Обличчя його таке було зле і напружене, наче він намагався перегризти шпагата. Завзято клацав широкими щелепами, могутніми ударами забивав осиковий кілок в домовину буржуазії. В запалі гукав: Ми мусимо тут виявити свою міжнародню солідарність! Метав блискавки гніву: Хай про це знає вся світова буржуазія! Люшня, як відомо, був чудовий промовець і завзятий гармоніст... Коли промовляв він... де там! — ну, далебі краще, ніж грав на гармонію. Глянувши на той бік, де кучерявилися на сонці русокосі голови — червоними маками, цвітом яблуневим — хусточки, мішма, Люшня крутнув пишного, нафіксатуареного з рудим підпалом уса, сказав: ми розкріпостили жінку! Жінка раніш була наймичкою свого чоловіка. Тепер вона нарівні з чоловіком керує державою (закалатало безліч сердець під батистовими блузками, безліч тоскних зідханнів полинуло, так, що над майданом стало навіть парко). Да! — Рішуче, мов у капельмейстера, обличчя Люшневе пашіло завзяттям. Підкручуючи нафіксатуареного вуса, то, в перемішку, гупаючи кулаком у поручні, він у своєму ентузіязмові досяг найвищого патосу. З оцієї трибуни він відчував себе більшим володарем над тисячною юрбою, ніж той, що літньої спеки поливає із шланги міські вулиці. Батьківський погляд, метнувши вздовж струнких піонерських лав, що уважно слухали слова палкі, ловили мух на спинах приятелів, — милуючи юнні лиця хлоп'ячі, русокосі голови, Люшня ласкаво, ніжно посміхнувся: Діти — наше майбутнє (бреніли радістю слова його)! Діти — краса життя! Квіти прийдешніх поколінь. Надбавка на пляшку пива по 2 копійки протягом тижня дасть нам змогу незабаром подбати про здоров'я, розумну розвагу нашого молодого покоління літньої пори, шляхом організації спортових майданчиків, футболу, крокету, різних грищ... Промова Люшнева справила на слухачів велике враження — перестали навіть насіння лузати. Зворушені палкими словами, діставали хусточки, витирали спітнілі лиця. З церкви люд повиходив, оточив теж трибуну, роти пороззявляв. Довго ще енергійні слова Люшневі метали блискавки, громи, трусили світ, запалювали славгородців чи не більшим ентузіязмом, ніж

апетитом. Адже промовляти менше години Люшня вважав ще більше незручним, ніж, приміром, перестати танцювати на весіллі, коли ще музика грає.

Гримнула оркестра, срібним громом заглушила прояв бурхливого ентузіязму на майдані.

Люшня зліз з трибуни, вдоволено відсапнувався, витирав хусточкою спітніле обличчя. Тоді, урочистіш, ніж свашка роздає шишки на весіллі, дарував піонерам брошури, цукерки, викликавши цим загальне замилування юрби. Піонери з насолодою смоктали цукерки, слухали промови.

Зате вже як заговорив Вишиваний! Ну ж і заговорив! Це вам не катедральна красномовність XVII сторіччя... Це... Ну, далебі, краще промовляв він, ніж вірші писав.

Вдарила м'язиста рука в наковадло щастя, відгомоном покотилися хвилі радости по всьому світу.

Коли промовляє Тур — стискає кулаки. Люшня, промовляючи. кулаків не стискає, а більш розмахує руками, мов би голубів ганяючи. Вишиваний — кулаків не стискає, руками не розмахує, а відкидає з чола довге волосся.

Зачудована цими плавними, красними словами, що так відрізнялися від попередніх промов, юрба дух притаїла.

...Вогняне динамо блискавками запалило світ. Загупали молоти будівництва на ковадлі щастя. Простяглися золоті рейки до сонця. Спалахнув огняний стовп... Засяла червона зіронька. Мов молода, прийшла нова заквітчана трояндами доба...

Пророцького патосу набрали слова поета:

...Чую твій крок цементовий... Нерви — дроти сталеві... Радіо-хвилі революції... Турбіни мозкової лабораторії...

— Ич, сволоч, шкварить! — захоплено скрикнув Люшня, замилований поетичною красномовністю Вишиваного. А райвиківці ще сперечалися, мовляв, — не адміністративна особа! Хоч поет і не адміністративна особа, — казав їм на те Люшня, — зате... Тепер сами переконалися.

Од промови поета присутні запалювалися чи не більшим ентузіязмом (блестіли очі, палали лиця), ніж тоді, коли до славгородського кооперативу привозили бочку оселедців.

Поет з трибуни попав просто в могутні обійми Люшневі, що захоплено ляснув поета по спині: Ай да молодчага! Ай да показав! Ну ну!

За Вишиваним промовляв Орел.

Молодим завзяттям, нестримним пориванням віяло від його рубаних слів. Говорив він про нові непереможні кадри молоди, що в

цей день демонструють свою солідарність... Молодь завжди була в авангарді революції. Ми скажемо своїй молоді — помріть! — і вона помре! — запевняв він.

Говорив він ще з більшим запалом (сталевий блиск очей, розпалене обличчя, широке чоло росою зрошене — краплинки поту), ніж дратував на базарі цапа. Бувало, зберуться в неділю молоді активісти. — Куди підемо, хлопці? — питає Орел, — до сельбуду? — До Черваня вип'ємо пива, — скаже один. — Може, ми спочатку переглянемо газетку, — нерішуче пропонує Орел. — Ні, спочатку подратуємо цапа, а потім газетку, — не втече. Ідуть — той за роги, той за бороду... Цап за ними! Потіха! Люд обступить, від реготу кишки беруть. Мад'яр біжить, кричить... Всі очі палять (ех, молодість, буряна молодість)! Все це — ще в більшому захваті, з більшим ентузіязмом, ніж міські хлопці, зібравшись на громадську роботу в міському паркові, біля зоологичного саду, гойдають, розкачують слонові хвости (ех, молодість, горіння молодече, завзяття юнацьке!), викликаючи масове захоплення.

Коли Орел скінчив промову (заграла музика), захеканий, світлоликий (відблиск непереможного молодецтва), зійшов з трибуни, його обступила молодь, справила бурхливу овацію. Непомірний ентузіязм обняв юрбу, досяг апогею, коли заквітчаний гаслами — символ перемоги техніки, культури над дичавиною — оскаженіло форкаючи, продеренчав трактор, потяг, дуже легко, два вози пива.

Ще б, може, виступило чимало промовців, навіть напевне, адже ж те революційного запалу їм не бракувало, та славгородці хоч і як любили, хоч і як приємно було їм потішити свої вуха, для чого вони, безперечно, ладні були до вечора простояти, не обідавши, — проте, шкодуючи промовницькі сили, що добре таки натомилися вже, почали розходитися.

Молодь в екстазі кружляла на сонячній каруселі.

Чимала юрба разом із Люшнею сунула до лісу — жвава, гомонлива, барвиста — відзначити день цей, там, серед запашної природи. Народня гулянка. Святковою радістю — мов нові полив'яні горшки, макітри на сонці — сяли лиця. О! Люшня вмів урядити хоч яке свято, парад, демонстрацію, гулянку, великий нахил до того мав він, краще його ніхто б уже не придумав, ніхто. Тому знали всі — де Люшня, там невичерпані веселощі — море, хочете душу розважити, ідіть за Люшнею, приємно час використати можна лише з Люшнею. Де Люшня — там годі скучати — нудьга та сум не полоскатимуть людських душ — похмурих лиць нема там. То ж не дарма Люшня бажаний гість на всіх хрестинах, іменинах. Або який парад, демонстрація хіба може статися без Люшні? А що вже на весіллі —

то й казати нема що! Без нього й весілля наче не весілля. Кожен найповажніший славгородець за честь матиме запросити його до себе. На найпочесніше місце посадовить, а що вже господиня запишається — кислої капусти, огірка сама власноручно положить. Кожна молодиця зашаріється — наче бодягою натерта, коли він, мов молодий робфаковець, вдарить закаблуком, запросить її на тур вальса. Всі замовкнуть, коли він казатиме: „Мотроно Митрівно, а драглів таких я ще ніде не їв"—з увагою прислухатимуться до кожного його слова, чи то він вітатиме молодих, як творців нових форм суспільства, завзято кричатиме „горька", чи говоритиме про політику... — То ж голова! — казатимуть: — Видко зразу. Чоловік! Не гордує простим людом, дарма, що государствену службу сповняє.—А що вже дотепний! — Оце вже другу дочку видала заміж, — не без гордощів, бувало, скаже господиня.— Одну видала двічі! — Ви їх, Мотроно Митрівно, видавайте потричі, щоб ми у вас на весіллі гуляли,— скаже, бувало, Люшня. О, Люшня вмів сказати, розвеселити! Люшня вмів... Хто в Славгороді на такі витівки був здатний, дарма, що тут чимало славних штукарів?.. Ще й досі славгородці за животи беруться... Хто вигадав?.. Хто?.. На весіллі в Горнируки, де Люшня гуляв, люд чесний розважав, так один дядько з веселощів без штанів на покрівлі танцював! Та хіба тільки на весіллі?.. А хто так бабів на всі боки виложе, коли вони глину місять, хату вальцюють?

Отже, зрозуміло, коли Люшня махнув рукою, вся, так би мовити „активна славгородська суспільність" (тут були й літні, а що вже молодиць!) вирушила на лоно природи відсвяткувати день 1-го травня (перед тим трактор потяг два вози пива), відсвяткувати так, як то личило поважному громадянству (не сидіти ж у Черваня, що його пивна, до речи, сьогодні зачинена, чи то на каруселі кружляти?).

Люшня ішов попереду плавним поступом, відбивав такт пісні руками:

...Жаль, жаль.

Тенори:

...Мені буде...

Люшня:

Візьмуть...

Тенори:

...її люди...

Люшня:

— моя не буде!

А сонце—павук золотосяйний—заснувало землю іскряними тенетами, прозорий день — мов балерина струнка, біла, обсипана фіолетовими зірочками, що плавно розводить руками...

Весна була пишна і рання. Густо вбралися дерева листям, повибрякали пуп'янки, насіння в землі, кров розтопленим смальцем текла в жилах. Прохолодою війнуло узлісся. Ліс радісний, мов молодий юнак, стояв мовчазний у тихій задумі, таємниче чекаючи на щось нове, несподіване, що незабаром і неминуче з'явиться — між стовбурами замигтіла яснобарвна юрба, весняним гамом, мов птахів зграя, сповнила узлісся.

Весь ліс, куди не глянути, скидався на якусь загадкову зелену мрію.

Брязчали пляшки з пивом, розсаджувалися жваво, гомінко, гуртами,— дбайливе жіноцтво порозстелювало скатерки білі, потрошило тугі кошики — пиріжки, пампушки, всяке печиво, витвір пухких мистецьких рук, палало жовтогарячими барвами. Десь узялися самовари — прозорим серпанком димок слався, ніздрі лоскотав. Янтарева настойка в маленьких графінчиках, гіркий шум пива на сонці іскрилися, вигравали око. Було захисно, тепло, радісно! Благодатна доля твоя, о, жінко! Життям накреслено благословенну тобі ролю — чарувати душі, хвилювати серця, запалювати яскравим полум'ям!.. В екстазі почуваннів Люшня припав до виплеканої, вирізбленої, мов у Джіоконди, руки Приндихи, що розставляла чарки вряд. Вона докірливо-задум'яніло глянула на нього: хай не пустує... Люшня покірно схилив голову. О, Люшня вмів!.. Люшня — душа товариства. Де лише з'являлася його сонячна, в синьому галіфе, зафіксатуареними усами постать — легко ступав виглянцований чобіт, там життя било буйним — бреніла гітара, жіночі лиця світилися, червоніли дівчата — там гармонія харчала радісними рипами... І він скрізь встигав, скрізь,— золотавий метеор у сатиновій сорочці,— заглянути, развеселити, бризнути дотепом, жартом, міцно, мов мідяком. Звичайно, найбільший гурт розмістився на сонячній галявині (майже всі відповідальні робітники зібралися тут—з жінками і без жінок), де срібний незрівняний лицар Люшня хором правив, де білозубим дзвоном заходилася Приндиха. Пишнорум'яна, з барвистим вінком на голові, мов весняна царівна, кожним повільним рухом око причаровувала, особливо ж коли наливала чарки.

...Ясnополум'яною цівкою лилася густа настойка, булькала в горлі — питво радости! Полум'яніли думи...

— Вип'ємо! — гукнув дід Триндиричка.

— Та вже так,— ковтнув дід Каракай.

— Хай, хай і старі,— кахнула Пшиндичка.

— Ич, молода! — квакнула Порощиха.

— А краща за молоду,— рохнула Яловнариха.

— Гей, ви, баби! — гукнув Птушка.

— Чого гукаєш? — каркнула Чучмариха.

— Чого галасуєш? — цвірінькнула Кущійка.

— Припиніть розговори! — гиркнув Шпанделька.

— Сиди там, сиди,— плямкнула Веремійка.

— А ну, баби! — гукнув Горпинка.

— Ич, старий!— кумкнула Веремійка.

— Ич, старий! — пирснула Риндичка.

— Хоч старий,— буркнув Гиль, —

— та кращий за молодого,— чвакнув Тронь.

На хвилинку все стихло. Затуманілими, зеленими кружальцями пливла галявина. Соковито плямкали щелепи, блистіли супокоєм масні лиця. Пекло в грудях. Соковита млість теплими хвилями розливалася в тілах. На мить обважніли, а тоді, мов утратили чуття ваги, легко вітали над землею, в зеленій прозорині белькотіли неповороткими язиками.

— Ой, я п'яна! — блаженно икнула Приндиха.

„Ой п'яна я та й валюся“,— завела Порощиха.

... Зачарована млосним скрипом дерев, галявина прислухалася до гомону пташиного.

— Ану, баби, затягніть! — сказав Шпанделька.

— А ми послухаємо,— сказав Тронь.

— А ми послухаємо,— сказав Гиль.

— Починайте ви! — заверещала Куріпчика.

— А ми послухаємо! — загаласувала Гилиха.

Люшня, хильнувши останню чарку густої, мов дьоготь, настойки, що пряним духом ударила йому в голову, прицмокнув, обітер уса, спорожнілим поглядом дивився на графін. Туманкуватим сумом затягло йому очі. Пукастою досадою блимала галявина. Гулянка була в тому теплому захваті, коли хочеться все довше та буйніше полум'яніти, злетіти в якесь незнане буття... та не вистачало питва.

Жвакали голодні думи. Вже Люшня оббігав очима галявину, шукаючи меткого комсомольця, вже діставав блок-нота з кешені... Та Приндиха, загадково всміхаючись, повільно наодмаш стромила пухку руку в кошика, магнетизуючи цим насторожену кумпанію, дістала графінчика, що іскрився рубіновими переливами — слив'янка. Дикий, непереможний гук стряс так галявину, що мало не попадало листя з дерев. Бурхливі овації справила кумпанія цій чарівній, винахідливій жінці. Палахкотіли радісно розчервонілі лиця, галас, гамір, регіт, вигуки, вереск петардою розірвався в лісі. Радість та булькала, однаково — в горлі графинчика та присутніх. Якісь несловоподібні викрики, несамовиті вигуки, мов рев допотопного ящура.

— Хай живе жінка!—в запалі гукнув Люшня, піднявши шклянку пива, милуючись спітнілим, щасливим обличчям Приндихи. Всі, мов по команді, задля такого гасла, вихилили шклянки до дна — дружно, урочисто. Вдоволено відсапувалися.

— Ну і ж!..— тряс Люшня пишним вогненим чубом, від захоплення не міг слова вимовити. Рідко коли з такою щирістю він піднімав бокал. А тепер — хай наллє отої, — прицмокнув, приморгнув.

— Е, ні!— притисла вона пузатого графінчика до пишних грудей, голублячи,— то не всякому!

Люшня отетеріло витріщив очі. Галявина заходилася регітом. (Мовляв: ич, бісова жінка, ще щось вигадала!)

— Ов-ва! — скрикнув Головня.

— Це так! — фаркнув Тур.

— Ну-ну! — чмихнув Шпанделька.

— А що? — зойкнув Чичибаба.

— Піймав? — пирснув Рідкакаша.

— Чув? — чвиркнув Вирвихвіст.

— Знай! — пшикнула Пшикдичка.

— А-а-ха-ха! — запорощала Порощиха.

— Товариші, змова! — зарепетував Тур.

Та коли Приндиха наставила повнокровну, з засученим, по лікіть вишиваним рукавом, руку, всі стихли. Вона б йому налляла,— лукаво пояснила,— та, на лихо, він не вміє пити.

Люшня отетеріло кліпнув золотавими віями.—Як то? — від здивування йому забило дух. —Як?.. Він?!. Це так! Він не вміє пити!— Він, що перепива самого начміліції (а той, як відомо, перепива самого Тура... де там! Головню!)—не вміє пити?.. Та ж не він хіба пальму первенства взяв у неї самої на іменинах? Не довів хіба, що з ним ніхто змагатися не в силі, — сам навіть Тронь (а той чи не перепива Самого Рідкакашу,—де там—Гиля!)? І тут, на тобі, маєш! Такої образи від неї він аж ніяк не сподівався. Ну, сказала б вже, що він, ну... не тямиться на політиці, чи то навіть, на конях. Зрештою,— хай навіть,— на голубах! А то...

— Коли мужчина п'є чарку з жінкою,— пояснювала, сповнена самоповаги Приндиха, усмішкувато позираючи на збентежене обличчя Люшневе,— треба неодмінно їй дивитися просто в очі!

В Люшні одлягло від серця. Ось воно що? — прояснілo чоло йому. А й справді... він і не знав...

— А що? — пирснув Головня.

— Ага! — рикнув Тур.

— Це так! — чвакнув Чичибаба.

— Н-да,— промимрив Шпанделька.

— Знай! — кахнула Порощиха.

Сором'язно, провинливо, поставивши чарку, Люшня благаючи дивився на повнокровне обличчя, милував очима графінчика із слив'янкою.

...З вузенького горличка забулькала густа наливка, чарівною музикою напоїла душі.

...Втопаючи масним поглядом у великих телячих очах Приндишних, Люшня блаженно смоктав густий нектар — забивало дух йому, солодкою млостю напоєне серце збуджено тяпало, гаряча хвиля лизнула тіло, вогнем обпекла, булькало в животі, незрозуміле солодке чуття полонило душу; завмирало тіло, тануло в просторах, легке, мов хмарка, плавно знижалося, летіло над прірвою, безоднею.

Всіма фібрами душі Люшня відчув справжню красу життя, мент, за для якого варто жити, горіти, полум'яніти!

— А що? — вивів його з небуття брутальний голос.

Люшня глибоко-вражено зідхнув, протер від цього зачарованого сну очі.

...Порожня пляшка, обведена золотим диском сонячного сяйва серед ізумрудної зелени, веселкою барвилася, тремтливо-феєрична, вогняна, чудова, порожня пляшка, мов замріяна дівчина в буйному розквіті...

...Плавними хвилями попливли бурхливі акорди з-під кущів, дзвеніла гитара, Горицвіт-Чепуренко рвав струни, тряс русявим чубом, поблискував очима, дикий циганський вереск метнувся на галявині, та горласта гармонія заглушила. То молодь в окремому гурті справляла свої веселощі.

...Здрігнулася галявина, заверещала, попливла в сонячному танкові.

За гульбищем ніхто й не помітив блискучих очей, що самотньо буяли в зеленій гущавині — Олесь Вишиваний. Він, мабуть, не знав, що инколи втамувати м'ятежну душу, запобігти світовим скорботам можна навіть шоколадними цукерками або ж квашеним кавуном. А коли б навіть знав, то, можливо, він би теж мріяв. Тоскно, вперто, як лише вміють мріяти поети. Мріяв Олесь...

О, про що Олесь мріяв!

...Коли б музикою він був, то не квітчав би ці галявини трояндами ніжних звуків. І ніколи б не зважився спогадливо і тихо сльозами пісні колисати байдужий спокій цієї юрби. Ні! він тисячами тракторів пройшов би поля, луки соковитою ріллею. Проклав би на землі павутиння блискучих рейок, і бетоновими масивами заводів покликав би людей послухати свою юнацьку пісню, свої бадьорі мотиви.

Музики вгамувалися, витирали спітнілі, радісні лиця.

Задзенькали знов пляшки, заляскали корки — справжня канонада — пінилося пиво в шклянках, потім у горлі...

З веселими лицями слухали промови про день міжнародньої солідарности, день боротьби пролетаріяту.

Лиця враз ставали серйозні: починалися танці.

Втомлені, захекані, тоді знов пили пиво, весело слухали промови, зосереджено танцювали.

...Приндиха пливе першою, руками розводить, притоптує дебелими ногами (ноги — пляшки, поставлені догори низом), урочисто везе задом (кістки її досить товсто обросли тілом), тіліпа грудьми, енергійна, русява, буяє молодістю, життям! Танцювала вона, між иншим, ще краще, ніж провадила жіночі конференції.

За нею Птушка вивертає, викаблучує...

А вже як пішов Люшня! Танцює та танцює, дрібнісенько, вистукує, вистукує сива шапка, позичена, зсувається, на самісеньку потилицю зсувається, наган з кешені висувається, все висувається, а він креше, а він креше!.. А як пішов навприсядку!.. Наган ураз і випав... Галявина залящала сполохами. Як не швидко метнувся Люшня — проте всі ж допримітили Люшнів наган — символ мужности, героїзму. Захеканий, розчервонілий Люшня з з войовничим виразом підпирав дуба, викликавши загальне замилування юрби, витирав спітнілу шию. Жінки ляккливо мружилися, мрійливо, сором'язно позирали на спітніле, сповнене мужности обличчя Люшневе, що підперезувався ремінцем. Колись на весіллі в Горируки гуляв Люшня. Гості в захваті кружляли, ходором-ходили, вистукували, викаблучували, вінком п'яним Люшню оточили, сплітались руками, белькотіли язиками — забуття! Шалений постріл, що пролунав у розпалі весільних пристрастів, ледве не порозривав серця, що з переляку позавмирали. Бандити, наскок, бомба? — блиснула думка в головах. — У Люшні наган випав з кешені. То-то сміху було!

Орел дико гукнув, махнув руками, стрибнув на галявину, шкварнув „чичотку“.

Навкруги була чудова понорама — дугами скріплені ниви, яри, мов нори лисячі, косогори — зелені піраміди, луки хвилями стелилися, на них флегматично бузьок бродив...

Гурт молоди на галявині (скрипіли берізки) грав у лото. Другий гурт, під сосною — в підкидного дурня — завзято картами набивали носи — червоні, мов маки. Хто у фільку різав, хто говорив промови, а хто на балалайці бренькав, пив пиво. З другого краю галявини, під розложистим дубом, гурт хлопців, обнявшись,

співав — у такт хиталися, поважно вилискували спітнілими лицями, завзято клацали білими зубами, — а Максим Квочка в колі парубоцькому — виставніжка славгородський, — чудесно так жіночим голосом виводив, чисто та млосно, мов справжня дівчина.

Мов ведмідь за сарнами — за дівчатами ганявся Тронь, голова бурякового товариства. Дівочий вереск розтинав гамір святковий.

Лише в одному гурті набрався артистичний хор. Приндиха, закинувши назад голову — мов тонкі шнури намиста, червоні склади облягли її білу, повну шию, — святкова радість сяла в її телячих очах, парою віяло від вишневого обличчя з золотавими бровами, виводила повногрудим сопрано —

Посолила огірочки
Близько над водою,

Дзвінко хвилею тужили голоси —

Поливала огірочки
Дрібною сльозою.

Рвалися в далечінь польову —

Ростіть, ростіть, огірочки,
В чотири листочка.

Тремтіли густою тугою —

Не бачила миленького
Чотири годочка.

Сумною надією бреніли —

Тільки тоді побачила,
Як череду гнала . . .

Розважалися славгородці непримушено, стихійно — в залежності від власного темпераменту, нахилів — співали, танцювали, мріяли, пили пиво.

Горицвіт - Чепуренко, оточений вінком яснобарвним, дівочим, сидів на пеньку, рвав струни гітари, акомпонував Олесеві Бугаєнкові, що в драматичній позі співав баладу кохання, патетично шарпав груди, завзято тряс русявим чубом, виводив палко, бурхливо :

„ . . . Жар безумний в груді зата - я - я . . .“

В тому ж гурті, де сиділи відповідальні робітники, точилися серйозні дискусії про політику, знахарство.

Дід Каракай, Триндиричка, Кущ, Ротань — почесна сива гвардія — ніжила свої засмалені мудрістю сиві бороди на сонці (в діда

Каракая — лисина засмагла, мов диня, в Триндирички — скидається на огірок), мудрі, мов індійські набоби, сиділи підібравши ноги, смалили кістляві спини —

спокійна, як істина, точилася філософія тут —

— . . . соціялізм, — нерухомо дивився вицвілими очима на зелені луки дід Триндиричка (лисина — огірок), — це все д'но . . . щоб люде всі були рівні . . . всі . . . як у лазні . . .

Кущ, примруживши очі на сонці (він багато пляшок пива випив сьогодні), ворушив довгими жилавими пальцями, що кумедно топирщилися в різні сторони, — в животі йому булькало, в голові теж.

Йому б кишечки вимотувати, кишечки, — артистично ворушив пальцями, — поник у глибокій задумі.

Дід Каракой мріяв менш про соціялізм, більш — про баштани, Ротань — про пасіку.

Мудра, сивобородa гвардія!

Молодь подекуди розбрелася парами, рвала квіти весняні. Ліс перекликався дзвінкими голосами.

Русява дівчина (ота, що бровами мірить) мрійливо біля берізки обривала пелюстки якоїсь квітки, ворушила губами: любить - не любить . . .

Осторонь, на сонячній галявині, сиділа комсомолка Зіна. Обличчя її, мов тиква, всміхалося сумішкою руди і олива, вкрилося до самого волосся яскравим глянцем. Зеленою в дівчини виходила та усмішка, коли падала тінь від гилки, та раптом обличчя її обливалося оливом з перепаленою міддю, коли крізь віти пробивався сонячний промінь (як це діється — добре знають гончарі). На її теплих колінах лежала буйна голова Олеся Вишиваного. Дівчина задумано гладила високе чоло йому, завиті фіялковим сумом кучері — солодке, мов березовий сок, чуття млосною втомою котилося по розслабленому тілі, клейстером обліпило кожну жилку, — заплющивши очі, поет читав їй свої вірші.

Дівчата віддалік зліпилися мрійливими поглядами, старанно розхитувалися, обнявшись, урочисто, протягло, виводили:

Белая роза — знакомство . . .
Красная роза — любовь . . .
Желтая роза — разлука . . .

Де ж дівся Люшня? Де дівся золотавий лицар? Душа сьогоднішнього дня? Посмутніли галявини! За веселощами та гульбищем ніхто навіть не помітив. Люшня — а! А - у! — лунали тужливі лісові голоси. Куди щез він? Так несподівано, загадково! Та й чи він

хіба один? Подався квіти рвати? Так ні, — Приндиха була тут — блукала бездумними очима, підозріло приглядалася до кожного захеканого обличчя жіночого. Прозора галявина, безмежний ліс! Скільки чудових закутків! Вабить м'яка травичка втомлене тіло — впасти, спочити, забути все. Обходили гурти, пари, що сполохано шарахалися, вздрівши сторонніх, — ніхто ніде не бачив. Всі були здивовані вкрай. Засмучено шелестіли берізки. Очі фіялкові, очі жіночі посмутніли, померкли. Де дівся запал той, веселощі? Люшня-а! — гукали безнадійно, призивно. Як не пнулися лицарі славгородські — дарма! — ніщо не в силі розімкнути заціплені уста, оживити здеревілі лиця — уперто скучали. Чоловіки ображено пахкали димом, заволікали досаду насуплених брів (боже ж мій — начеб-то, справді, вже в Славгороді нема більш цікавих мужчин!). Мов незримий чарівник навіяв лісову нудьгу на пишне жіноцтво славгородське — даремне зусилля! Троню, з твоїм нудним басом, від якого листя обсипається, і твої, Горицвіте-Чепуренку, з гитарою і твої, Бугаєнку... Ніщо не в силі розвіяти тої липкої, мов дьоготь, густої нудьги лісової.

Ніщо? Чому ж це галявина раптом враз засяла, заверещала розпаленою радістю (мов чарівник махнув паличкою)? Дикий непереможний гук потряс дерева. — Хай глянуть он туди! Лиця проясніли... Збуджено тіпалися серця, блестіли очі. Повними грудьми легко дихали — збуджено, радісно. Захоплені погляди всі повернули до містка... А там, що там робилося?

Б'ють копитом широкогруді коні, дугою вигнувши пишногриві шиї, гарцюють в хмарах куряви, на сонці вилискують могутніми м'язами, фаркають злими ніздрями, вогнем дихають, поблискують лютими очима.

Посередині ставний лицар Люшня на гнідому коневі в яблуках сидить важно, грізно. Обабіч — Тур, Головня. За ними — Шпаndелька, Птушка, Чичибаба. Ну, й лицарі! Справжнісінькі лицарі! Ще як навмисне Люшня наставив долоню над очі (сонце промінням сліпить), дуже, дуже нагадавши цією класичною позою славетнього слов'янського багатиря. Галявина на мить заніміла, зачудована могутньою красою лицарською. А й справді було чим замислуватися! Люшня хоча й був не кращим промовцем за Тура, та зате їздив на конях як! — Ставна постать, сидить, мов вилитий з бронзи. А кінь басує, а кінь басує! А Люшня сидить, а Люшня сидить! Так і здавалося, — десь несподівано загремлять срібні труби і лицарі стрімголов кинуться у бій. На бій, проте, лицарі не кинулися, а Люшня, діставши з кешені пляшку прозорої „зубровки“, помахував здаля. Бурхливими оваціями стрепенувся ліс... Урочисто ступали

коні... Чудових коней придбала пожарна команда! То ж не дарма брали з собою на Полтавський ярмарок відомого славгородського консультанта-конокрада Редьку. Нахиливши чола, лицарі в'їхали на галявину. Світилися радістю лиця жіночі. Обступили, засипали квітами героїв, що із скромним виразом, як і належить справжнім лицарям, героїчно, трішки сором'язно всміхалися, не позбавленими мужньости, величними рухами дякували юрбу. Жінки знімали вінки з голів, кидали коням під ноги.

Ліс ожив, заметушився, загаласував хвилями радости.

Поставивши коня на припоні, золотавий лицар, урочисто мовчки взявши Приндиху під руки, що радісно заквоктала, пишна, румяна, мов справжня лісова царівна, повів на зеленаву травичку, що прослалася від радощів під важким задом. Бурхливим галасом заходилася галявина. Знов пили, їли, вславляли славу лицарську.

... Над затихлою галявиною звиса вечір... Тихо шепочуть щось дуби берізкам, а, може, то хлопці дівчатам?

На синьому небі золотавий човник пливе. Вогко пахнуть трави. Бренчить гитара. Тужливий голос дзвенить, ллється чарівною казкою —

... И старалась она-а... доплеснуть до волны
Серебристую пену волны-ы...

На місячну галявину розпатланий Орел вилетів, фосфорично блимнувши очима, в нестямному запалі (молодість буряна!) з нагана просто в молодих — б-ба-бах! Порушено величний спокій природи. — А-ах!.. скрипнуло кількі тоненьких голосів дівочих. Горластий ліс довго заливався луною. А Орел, виконавши бойову акцію, дико гукнув, метнувся, знов у кущі.

А декому, далебі, здалося, ніби молодик в небесних просторах зробив чудернацьке „сальте", стрімголов метнувся в космічну прірву.

... Затремтів споконвіку величний ліс, міцно затаїв думу. Молодик з небесної височини цікаво зазирнув знов на галявину, де лише кілька опорожнілих пляшок та зелена підв'язка зосталися свідками великого гульбища.

5*

ЯРОСЛАВ ГАШЕК

ПРОГУЛЯНКА ЧЕРЕЗ КОРДОН

I

ЩАСЛИВИЙ ПОЧАТОК

Від Кракова через Червоний Камінь усього дві години йти до російського кордону біля Босотова. Але доки я пройшов це віддалення туди й назад, себ-то до кордону і з кордону до Кракова, минуло аж $1^1/_2$ місяці. Ця дивовижна пригода трапилася так.

Шість років тому в Закопаному я познайомився з молодим надхненним історіком, поляком Щешинським. Цей молодий чоловік був швидше передісторик, аніж історик, бо досліджував він могили і цікаві гробовища якогось народу невідомого, а в мені, яко у чеху, бачив представника території, де є ці логовища зкорчених кістяків.

Через це він прилип до мене ніби до Магурських печер, бо він крім могил вишукував ще й слідів печерного ведмедя і мав деякий час ідею-фікс, буцім-то в річищі Дунайця мусить він конче знайти, крім якогось передпотопного черепа, ще й залишки печерної гієни. Пізніше він викинув цю думку з голови і одного дня повідомив мене, що ми поїдемо розшукувати могили.

Отже поїхали ми і в Кракові під Вавелем найняли собі кімнату у однієї вдови, колишньої дружини інженера Дембінського. Була це дуже освічена дама, пила рябинівку, вміла співати всі мазурські пісні, деклямувала сальні вірші, смажила сікане печення з пряженим ячменем і варила нам каву з пряжених жолудів.

Вона чудово знала всі околиці і часто ходила з нами в проходку до Затоми, Скавіна, а одного разу прийшла з повідомленням, що біля російського кордону, коло Босотова, за Червоним Каменем, у березовому гаю є могила. Там, як оповідають, татари закопали черницю.

Передісторик Щешинський поцілував їй руку у знак вдячности, зазначивши при цьому, що їй за це ще й бог віддячить. Взявши з собою до кешені на всякий випадок п'ять корон, які у неї ж і позичили, одного чарівного серпневого ранку вирушили ми в дорогу через Віслу до Червоного Каменя в напрямку російського кордону.

Дорогою передісторик розповів мені, що останнього татарина посадив на коляку за поганство князь Марцій біля Канонії в Затоні року 1321, а черниці з'явилися в Кракові щойно року 1438. Отже оповідання про черницю дурниця — історичний абсурд. А проте якщо там могила має шипчату форму, то це буде найліпшим доказом, що той невідомий нарід, що в такий спосіб ховав своїх мерців, доходив аж сюди, до цих країв, хоча й думають що найдальших його слідів треба шукати на сході недалеко Станиславова. Що до того, хто був цей невідомий нарід, можна лише догадуватися. Або це були пермські вогули, може бути що й варяги чи якесь племя прастарої мордви або узбеків, чи може прафінське, не виключено також, що й каспійські пермяки.

— Я собі виберу, — додав я.

Це розгнівало пана Щешинського.

— Певно ж не будете твердити, що то були скити, які згідно найновіших дослідів товклися біля Чорного моря і до цих країв не діставалися. На своїх мертвяків насипали вони найзвичайнісінькі могили, цілком прості бугри, ніби кинутий на землю кусок глини. Могили ці не мають ніякої системи, в них ви не знайдете ані краси, ані стилю, — це звичайні бугри, що їх насипає зінське щеня на луках.

Далі йшли ми мовчки. Передісторик був роздратований, а через це я його й не чіпав. Та це було тим більше небезпечним, що він мав при собі 5 корон, а я в себе — ані гелера. Не розмовляючи, зійшли ми на горбочок. Сіли відпочинути коло неглибокого рівчака біля шосе. Пан Щешинський запитав мене серйозно.

— Ви маєте сумнів у правильности моїх поглядів? Вагаєтесь може що до предків варягів, мордви, перських вогулів, узбеків? Не знаєте може про існування племен прафінських? Не певні, що існують шипчаті могили? Чи маю я вам доводити, що я знайшов сліди самоїдів у долині біля Підволочиська? А біля Самбора знайшов у кручі сліди культури мещеряків — шматок надтріснутої кістки з типовим надрізом? Якщо маєте сумнів у цьому — скажіть, я вам доведу.

— Рішуче ні чому не заперечую.

Це його заспокоїло і ми пішли далі з бугра на бугор, аж доки не дійшли до останньої корчми на австрійському боці.

Напроти неї була австрійська митниця, а на горі, де шосе, зелені стовби й шлабгаум через шосе, що замикав вхід до Російського царства. Там видко було російську варту і верхівців прикордонної сторожі. З боку австрійського біля митниці була так само жандарська варта, а від неї був приємний вид на корчму.

Цей вид був дуже спокусливим. Тому ми, війшовши до корчми і спіткали там акцизників і жандарів з вартового будинку, що був

напроти. Вони сперечалися проміж собою про те, як ліпше перекласти на німецьку мову польське слово „nastòj“. Кінець кінцем це завдання розвязав жандармський вахмістр: „die tinkture“, викрикнув він і щасливий з цього випив за одним ковтком півлітра поганого освятинського пива. Ми з більшою приємністю випили яловиці з содовкою й розговорилися з жандарями.

Про могилу, що ми її розшукували, міг нас поінформувати досвідчений у всьому жандарський вахмістр. Він так само мав сумнів, що то татари закопали там черницю. Адже їх би заарештували. На його думку то була могила пачкаря, похованого прикордонною сторожою. Обізвався також і корчмар, еврейчик з крулівства:

— Якщо панове дозволять і не гніватимуться на нього, то й він скаже своє слово — хлопи говорять, що ота могила в березовім гаї, то є могила короля Собєського!

Передісторик аж підскочив зі злости і, махаючи кулаком під носом у корчмаря, почав коротко викладати йому історію Польщі і де саме поховано короля Собєського.

Корчмар за це розповів нам, де саме знайти згадану могилу. Як йти з Босотова через березовий гай попри самий російський кордон, то кущі ліворуч належать Росії, лоза ж праворуч Австрії. Попрощавшись зі всіма, ми пішли повні надії за пару годин повернути.

На жаль, я повернувся аж через півтора місяці. Жандарського вахмістра вже не було в живих. Умер бідолаха від нудоти, в яку був обгорнутий отакий жандарський пункт в галицькому селі.

Нині минуло вже шість років, а передісторик мабуть ще й досі не повернув з Росії.

Недавно я чув, що його урядово пошукують десь в мідяних шахтах біля Іркутську.

II

НЕЩАСЛИВЕ ПРОДОВЖЕННЯ

Наліво російські кущі, праворуч австрійські кущі. Отже стежка між тими кущами, якою ми йшли, була на австрійському боці. Йшли ми тихо, слухаючи птахів в березовому гаю, аж тут несподівано з російських кущів випірнуло дві пари рук в зеленій уніформі. Через російські кущі ці жиляві руки потягли нас у царство російське й одночасно в наших вухах прогреміло два викрики: „Імєєш рубль? Маш рубль!“ Говорили це до нас два донських козаки російської прикордонної сторожі. Очі їх були сумні, як і ті степи широкі, що залишили вони, щоб перетягати прохожих з австрійської території на російську.

— Ми не маємо рубля — в один голос відповіли ми обидва.

— То чого ж лізете без рубльов у наше царство? Покажи пашпорта,— звернувся до мене мій козачок.

— Я не маю пашпорта і не мав на меті переходити царський кордон!

— Але, голубчику, ти ж тепер у Келецькій губерні, — зазначив другий.— Келецька губернія велика і гарна губернія. Панує над нею цар православний і губернатор князь Данілов. В губерніяльному місті Кельцях кабаки з царською горілкою найліпші з усіх кабаків південних губерень. І от в цій славетній губерні ви, голубчики, тепер і перебуваєте! Дайте нам рубльовку на горілку і бог милосердний зжалиться над вами і вашими родинами. Він бо всемогущий захиститель народу християнського. А якщо не дасте рубльовки, так поведемо вас, шибеники, до вартового будинку.

— А там царські урядники суворі, — додав перший.— Вони закопають вас в арештанську в Міхові, а потім перешлють до тюряги в Кельцях, відтіля підете до акцизного управління в Києві, ну, а з Києва... як їм совість накаже. Хто без пашпорта попаде до нашого царства, про такого у нас провадять слідство, чи не має він наміру переправляти до нас нелегальної літератури, книжок проти бога православного чи каву нагодою не пачкарює або якихсь чуток у нас не розповсюджує, чи не краде та жебракує! Дайте, голубчики, кожен по рубльовці, а якщо не маєте, то хоча б по полтиннику. Ми вип'ємо чарку за ваше здоров'я й подякуємо вам, а дома розповімо, що й на кордоні трапляються багатії.

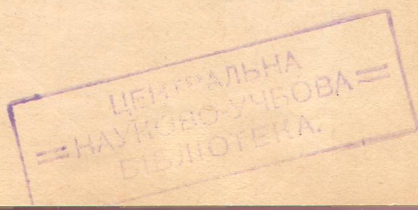
В цей час поблизу на стежці почувся кінський топіт і з'явився вахмістр російської кінної кордонної сторожі. Їхав просто до нас. Досить щоб козаки його побачили, то відразу ж як і ні в чому не бувало крикнули: „Здравія желаємо. Вони не мають пашпортів і хотіли дати нам рубльовку“.

„Пашол! До вартового будинку“ — заревів вахмістр. Козачки взяли нас між себе і забурчали в голос так, щоб вахмістр чув. „Так не можна, щоб хтось підкупляв царського козака“. Вахмістр їхав позаду і його кобила кусала нас за плечі. От так ми прийшли до сторожової варти, що містилася в дерев'яній будці в лісі.

А на горі на обрію вирисовувалася пожовкла могила. „Шпичата форма“ — радісно викрикнув передісторик і обгорнувся філософічною мовчанкою.

Перед вартовою будкою вахмістр зскочив з коня, подав нам знак, щоб ми увійшли до середини, вигнав відтіля обох козаків і, поки кобила його паслася на дворі, він ходив по будці, ляскаючи нагаєм об халяви.

Наразі зупинився перед нами.

„Не знаю“,— сказав він, дивлячись нам у вічі, — „що маю з вами зробити. Рішуче не знаю. Як бачу, ви порядні люди, але підкупляти царське військо“ . . .

Ми протестували . . . „Тримайте язика за зубами, голубчики“ — сказав він суворо. „Я в роспуці. Ганьбити царське військо. Цеж бо тяжка провина: без пашпортів, підкупляти, ганьбити. З вами зле, дуже зле. Тяжке повітря у в'язниці“. . . І він знову почав розгнівано ходити по будці, а потім вдруге зупинився перед нами і, дивлячись на нас, жалісливо промовив оці зворушливі слова : „Ваше благородіє! Дайте десять рубльов на бідність“.

Ми показали йому мовчки всі наші 380 гелерів, що залишилися з 5 корон. „Ах, сказав він, неприємно здивований,— більше не маєш?“

„Не маю“ — відповів передісторик.

Тяжка внутрішня боротьба точилася в душі вахмістра Йосипа Івановича. Чи має він за 380 гелерів зраджувати Росію, чи ні? Але що то був за характер! Він проглянув нам усі кешені і, маючи перед собою все ті ж 380 гелерів, сунув їх назад до кешені передісторика Щешинського і з лайкою викинув нас за двері, гукнувши на козаків:

„Пашол на пункт“.

Повели нас отже на пункт військовий, митний і акцизний разом. Шосе біля пункту було обсаджено військовою прикордонною сторожою, а здалеку було видко милу Австрію з її прикордонною корчмою, що її я побачив лише за півтори місяці.

А сердега передісторик, як я вже казав, і досі десь у Іркутську.

III

ОРИГІНАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Начальником пункту був Якимович - Самоубранний. Ця людина міряла все згідно закону. Над передісториком посміявся. „Могили“, сказав він тихо, „привели вас до нещастя. Вина ваша велика. Без пашпорту через кордон, підкупляти сторожу, намагатися підкупити вахмістра, зневажати царське військо, з мізерними грошовими засобами переходити кордон . . . Ні, панове, тут не можна милувати або очі затуляти. Тут треба чинити за законом царським, щоби царський уряд був задоволений. Ви заарештовані й завтра вас відвезуть до Міхова в Келецькій губерні. Маєте документи?“

Як безтурботні люди, що вийшли прогулятися за місто, ми, розуміється, не мали з собою нічого.

„Ви не маєте документів? Навіть без документів до царської держави? Нечувана річ! Покличу писаря!“

Ввійшов писар у старій уніформі. „Пиши, Василю, що я тобі диктуватиму. Славному волосному правлінню в Міхові. Привезених двох індивідів добре замкніть. Підкупляють уряди, а грошей не мають. Ні. Це закреслити, бо нелогично. Пиши: останніми копійками намагалися підкупити військову сторожу. Захоплені вахмістром, при чому ображали салдатів царських. Напиши, що сказали їм „свиня“. Це неправда, але в урядовому протоколі, панове, цього не може бракувати. Потім хотіли також підкупити й вахмістра, що віз їх на пункт. Напиши, що також і йому сказали „свиня“. А на пункті й тебе, Василю, назвали „свинею“. Далі напиши, що документів не мають, що без пашпорта прийшли до нашого царства і без матеріяльних засобів. Отже морока для громадської благодійности. Пиши, що тримають себе нахабно, що справляють підозріле враження і що говорять про могили. Підпиши за мене, приклади печатку і поклич козака Бодрику, нехай дасть їм чаю й замкне до арештанської“.

Так і сталося.

Ранком нас відвезли до Міхова. Там нас замкнули, як було наказано. Потім про нас забули на цілий тиждень і лише якийсь чоловік з палицею приносив нам щоденно буханку хліба та трохи води. В цій смердючій дюрі не було навіть ослона. Спали ми на підлозі і лише дивувалися, що не завелися воші. Пізніще до нас віпхнули ще якогось польського хлопа, що в корчмі якось несподівано плюнув на ікону.

Розповідав він нам, що на бога не гнівається. Другого дня відправили бідолаху до Києва. Через деякий час і нас почали возити з в'язниці до в'язниці. Ніхто нас не допитував. Потім нас відокремили. Передісторика відрядили до Києва, а мене у Кельці.

У Кельцях після місяшних страждань покликали мене кінець-кінцем до канцелярії й заявили, що загубилися десь протоколи мого обвинувачення. Через те, що невідомо, в чому власне я винний, то мене засуджують до домашнього арешту на один тиждень. Після цього стражник найняв мені помешкання (хто за нього заплатив — не знаю) й мене стерегли цілісенький тиждень.

А щоб я не вмер за цей час з голоду, бо не мав же я ані копійчини за душею, до мене завжди приходив стражник і приносив з ресторану обід, вечерю й плящку горілки, яку сам же випивав (так само не знаю, хто за неї платив). За тиждень мене повели до губернаторського будинку, де в канцелярії у відділі шостому мені заявили, що мене з розпорядження губерніяльної влади, як чужинця, на пропозицію прокурора та судової палати висилають з Росії.

Потім посадили мене в бричку, поруч мене сів салдат і, проїхавши годин з 12, я знову опинився на нещасному кордоні.

Тут під урочистий настрій урядовців митниці та військової сторожі відчинилися передо мною ворота російської території і мене назавжди викинули з Росії.

За дві годині я був у Кракові, повернувши таким чином з двохгодинної прогулянки на кордон аж через $1^1/_2$ місяці.

Але бідолашний передісторик чекає вже шість років на повернення до батьківщини.

Переклав з чеської **Б. Наміс.**

Гр МАЙФЕТ

УВАГИ З АНАЛІЗИ НОВЕЛИ [1])

I

(Олексій Кундзіч. „Иней“. Гарт, 1928, № 2, ст. 27 — 34)

Твір, що його сам автор означив яко новелу, розподілено на 4 розділи, що з них два перші підрозділено ще на 3 частини кожний.

Головну вагу акції протягом більшої частини новели положено на компонент реквізиту — лист. Перший відділ новели заповнено ним цілком: так, з І частини цього відділу довідуємося, як і ким листа вкинуто в скриньку; в ІІ частині цього ж відділу читаємо, як поштар вийняв його разом з иншими листами; нарешті, в ІІІ частині та ж дівчина, що допіру вкинула листа, повертається до скриньки, щоб довідатись, в які години листи виймається; виявляється, що вона прийшла після поштаря.

В 2 розділі новели адресат (хлопець, що живе в провінції) вже одержав листа, посланого дівчиною з столиці. Лист фігурує в І частині відділу, де його —

> прочитано, засвоєно, обдумано.
> Лист лежить холодним документом.

Згадано його і в 2 частині цього ж (2) розділу, звідки довідуємося, що адресат взяв листа в руки,—

> перегорнув і спокійно положив, розгорнувши на столі серединою.

Нарешті, ввесь 3 розділ новели заповнено 2 та 3 сторінками листа; з них довідуємося, що дівчина сповіщає коханого (адресата) про свою зраду.

Акція, що її носієм є лист, викликає з боку адресата реакцію, заздалегідь підготовану таким компонентом реквізиту в описі помешкання героя (І частина 2-го розділу):

> На столику старий, з попрочищуваними місцями на вороненій криці бравнінг, моторошно зосередкований і мовчазний, наче він прислухається до тиші й до людини, що сидить на краю дачки за столиком.

Extrait цього опису повторюється в третьому абзаці ІІ частини того ж (2) розділу:

> На столі моторошно зосередкований старий, пообтираний бравнінг:

Одразу ж після цього читаємо:

> Простими, беззмістовними рухами юнак бере його в руки, ледве-ледве права щока в нього освітлюється болісною усмішкою. Він умілим рухом витягає білу обойму, дивиться на верхній бік її, і револьвер знову її проковтує.

---

[1]) Вміщаючи статтю Гр. Майфета як цікаву спробу формальної аналізи, редакція застерігає, що не зовні погоджується з деякими твердженнями автора, зокрема в оцінці збірки „Село Вовче“.

Редакція.

Потім чути, як храпнула куля, проходячи в крицеве горло револьвера, і цокає чорна кнопка, одкинувшись од люфи вниз...

Далі герой іде в садок, і в описі його постати маємо такий деталь:

А в руці дожидально обвис бравнінг.

Це саме повторено в кінці згаданої (II) частини 2-го розділу:

Дожидально обвис у руці бравнінг.

Нарешті, фігурує бравнінг і в останньому, (4) розділі новели, але його ролю розгляньмо нижче в звязку з аналізою третього безмовного діяча новели, що ним є загальне тло — зимовий пейзаж, до чого безпосередньо й переходимо.

Вище означалося, що відношення поміж листом і бравнінгом є відношенням акції й реакції, або, иншими словами — тези й антитези. Стик цих двох антагоністів подано на тлі природи — зимового пейзажу (II частина 2-го розділу):

Надворі иней. Пилиться іскрами, нагинає віти над парканом, замережує ажурним візерунком садок — упав на дерева чутливою настороженою тишею, напружив досвітнє повітря — иней. А над дорогою дроти між стовпами важко повисли вигнутими білими лініями проти синього неба. Мабуть, звечора був густий морозяний сивий туман і, мабуть, будинки й дерева здавалися міражами й казковими палацами; мабуть, усе мало ефектовні форми й освітлення, як буває у фільмах. А вночі міцніше притиснув мороз, і туман упав густим инеєм на дерева, на дроти, скришталювався, і світ застиг чистий, запорошений іскрами і завішений безконечним спокоєм.

Але, відзначивши пейзажну вартість инею, автор зупиняється на психологічному ефекті цього безмовного діяча новели (там же):

... Цей иней чарував, заворожував, гіпнотизував. Не можна посміти зворушити глибоку задуму землі, бо вона охвачує, заповнює груди й мозок своїм густим спокоєм, вона полонить людину, стирає, ігнорує особу, робить її одною з речей своєї обстанови.

До цього психологічного ефекту безпосередньо прилучається й згадка про компонент новели — лист, що фігурував допіру:

Хай там лист, хай там десь люди й трагедії, хай там десь такі заплутані гудзи інтриг, така складна сітка людських відношень і становищ, хай там десь поспішають, рвуться, безумствують, а знати треба, що все це так просто й ясно: иней повис, і здоровий мороз нарум'янить цілій країні щоки...

Так просто й так глибоко; у фіялковий досвіток задумалась земля... і як висновок —

не посмієш збудоражити її задуму... Не посмієш і не спроможешся.

Обґрунтовання висновку:

Задушить, проковтне твій останній крик і буде лежати така ж уквітчана инеєм, така ж грандіозно-спокійна; в кілька хвилин вип'є теплоту, що в твоїй крові, погасить рух твого серця, заморозить, вкриє инеєм кучму на голові, брови, і труп твій прийме її задуму, частку її глибоких і простих мислів вічного спокою, невичерпної нірвани...

Ці дані цілком умотивовують ролю пейзажу, який стимулює розвязку і стає синтетичним переможцем в суперечці двох попередніх мотивів:

> В морозному повітрі блакитна хмаринка танула й обгортала запушілі инеєм віти . . .
>
> — Ідіотизм!
>
> Цим словом розрядив себе, розряджаючи бравнінга в синє небо.

Ім'ям синтетичного переможця названо й новелу.

II

Розглянувши кістяк сюжету, перейдімо до аналізи методи (або краще сказати — метод) характеристики.

Вже один факт навантаження дієвою акцією „неживих“ речей — листа, бравнінга, зимового пейзажу — дає достатню підставу, щоб означити цю методу як об'єктивно - зовнішню.

Справді, всі перелічені об'єкти є щось більше за прості „статичні компоненти сюжету“; вони слугують для проекції психологічних еквівалентів: лист — кохання, бравнінг — погрози смерти, иней — перемоги життя, бо (фінальний мазок новели)—

> Иней гнув дерева над парканами, і лежала земля мовчазна, зумлена й ображена людською впертістю.

Але не тільки в цьому загальному плані використане зовнішнє для заміни внутрішнього: і лист, і бравнінг відограють ту ж таки характеристичну ролю у вужчих, конкретніших межах:

Хіба, приміром, повернення дівчини до поштової скриньки (в III частині 1 - го розділу новели) не означає її бажання, щоб листа не було послано зовсім,— бажання невисловленого і вже нездійсненного?

Хіба, з другого боку, повторна згадка про бравнінг (в II частині 2 - го розділу) не наштовхує читача на думку, що цей повтор не випадковий? Хіба цю запитливу думку не стверджено описом дальших маніпуляцій героя з бравнінгом? І хіба повторна згадка про бравнінга, який „дожидально обвис у руці,“ не є прямим змалюванням психічного стану героя,— змалюванням, яке використовує для своєї мети лише дію, жест, не потребуючи жодної послуги з боку безпосереднього вислову?

Та не завжди залишається автор з цією методою „об'єктивної“ характеристики: часто, немов не задовольнившися нею, він використовує й протилежну методу безпосереднього вислову. В чистому вигляді її інтерпретує 3 - й розділ новели своїм листом, цим своєрідним гібридом монологічної методи, бо по суті згаданий лист є не що инше, як фіксація мовчазного, непромовленого монологу героїні.

Поза цим є приклади використання цієї „внутрішньої“ методи одразу ж після зовнішньої. Так, на початку новели читаємо:

> Дівчина . . . рішуче вишарпнула листа з червоного ридикюля . . . подивилась виворіт конверта, пробігла очима по адресі і скинула руку до скриньки, та, впустивши один ріжок, затримала в руках, подумала, вийняла, знову повернула в руках . . . оглянулася і впустила конверт, тільки кінчик у нігтях тримала.

Як можна бачити, наведені рядки є прикладом „жестикулятивної“ методи. Та одразу ж автор дешифрує:

> Тримала й думала. Видко, знала — висковзне з пучок лист — і вже їй його не повернути, вже він піде по поштових митарствах і вже він дійде адресата . . .

В тій же частині того розділу маємо другий приклад використання обох метод.

Після рядків, наведених допіру, автор переходить до змалювання деталів — портрета героїні, починаючи це з узагальнення:

> На тротуарах люди замикають свої обличчя, завішують очі заслонками байдужої солідности, затискають вуста — чи ви помічали, як люди затискають вуста у трамваї, в фоє театру?
>
> Дівчина в кепі з білим вузеньким рубчиком мала обличчя закрите, вуста затиснуті . . .

„Перспективна" функція наведеного відтинку з портрета ясна, але одразу ж автор переходить до попередньої дешифровки:

> Сині очі в різьблених, чітких обводах глибоко в собі заховували катастрофічно - збудоражені думки. Гарно вихована, виявила це тільки поведінкою з листом та ще тим, що, як укинула конверта, зідхнула, наче подумала — кінець! Тепер і турбуватися нічого — вже не вернеш.
>
> Холодний овал обличчя мала такий же не інтимний, спокійний — уміла тримати себе.

Аналогічний приклад постачає I - ша частина 2 - го розділу новели, де маємо опис зовнішнього вигляду листа:

> Можна пізнати, що лист писала жіноча рука і писала рішуче, певно, але не в один раз — спочатку писала олівцем — десь, може, у скверику, може, на лекції чи в установі, і олівцем перервано на півслові, далі хемічним чорнилом і потім знову олівцем.

Одразу ж після цього — використання суб'єктивної методи:

> Декілька закінчень, прощань і „P. S'ів" свідчать, що хотів сказати щось остаточно, що хтось кінчав із цим хлопцем, кінчав боляче,— лист цей так схожий на останні листи.

Нарешті, відгук такої подвійности подибуємо в II частині 1 - го розділу новели, де — трохи наївно, малооригінально — зафіксована авторова méditation з приводу одноманітности зовнішнього вигляду листів і — багатогранности, несхожости того, що за ним сховано:

> Один між тисячами, одинаковий з сотнями, нічим не відмінний конверт з енергійно начерканою адресою звичайним хемічним чорнилом, він не зверне на себе нічиєї уваги, і ніхто з поштових чиновників не подумає, що, може, в тому конверті чиясь душа, може, життя чиєсь, може, чиясь смерть, чи то просто лист з поздоровленням або вимучена відповідь набридлому знайомому.

Наведені спостереження що до метод характеристики дозволяють висловити кілька критичних зауважень.

Метода характеристики за допомогою дії є одною з характерних прикмет американської та англійської новели. Як доводилося нагадувати [1]), широкий вжиток цієї методи знаходить для себе пояснення в індивідуальних рисах американця; так, один із теоретиків новели — Д. Фредерік — з цього приводу зауважує: „Специфічний вчинок може нести тяжче емоційне навантаження, аніж всякий инший тип оповідання. Це може бути наслідком того факту, що американці (принаймні, мені відомі) рідко висловлюють свої глибші емоції в словах. Вони радше подивляться у вікно, почнуть свистіти або візьмуть газету. Пізніше приходить слово, якщо взагалі при-

---

[1]) Аналіза детективної новели. „Життя й Революція", 1928, № 1, ст. 71.

ходить!“ Але в згаданій у примітці статті також зауважувалося, що при трансплантації зазначеної методи на український ґрунт треба бути дуже обережним, бо некритична трансплантація часто й густо справляє враження поверхового копіювання.

В наслідок чи не цих міркувань новела „Иней“ використовує так об'єктивну, як і суб'єктивну методу. Чи доводиться проти цього заперечувати?

Навряд. Бо виключити суб'єктивну методу — це означало б виключення листа, тоб-то цілого 3 розділу. Новела перетворилась би тоді на голу схему, кістяк, не одягнений м'язами, що повис у повітрі абстрактних простору й часу.

Але, якщо не доводиться протестувати проти використання суб'єктивної методи в її чистому вигляді, то треба заперечити паралелізм обох метод. Справді, хіба не стає зрозумілим для читача психічний стан героїні з її маніпуляцій над листом перед тим, як укинути його в скриньку? Хіба не ясні підстави кількох закінчень, прощань та „P. S'ів“?

Навіщо ж тоді дешифрувати ці і без того зрозумілі жести? Навіщо ставити одну чи навіть дві крапки над і?

Друге зауваження стосується до якісного конфлікту поміж об'єктивними та суб'єктивними характеристиками: це — великий розмір листа, яко локалізації суб'єктивної методи. Правда, його підготовано заздалегідь згадкою (в І-й частині 1-го розділу) про „товсто згорнутий листок“; цю згадку стверджено на початку 3-го розділу новели:

> Як прояснялося в кімнаті, так чіткіш виступали зразу рядки, потім літери на великому аркуші, дрібно писаному жіночою рукою (підкреслення моє — Гр. М-т).

Ясно, що при таких умовах все, видруковане на 31 — 33 сторінках „Гарту“ № 2, безумовно вміститься на листі, „розгорнутому серединою, так що видно другу та третю сторінку“, але справа тут, так би мовити, принципова: методи об'єктивної характеристики (використаній так для героя, як і для героїні) по самій природі є притаманний лаконізм, в листі ж, навпаки, подибуємо „многоглаголание“. В плані пояснення згадується такий епізод із „Скучной истории“ Чехова: молода героїня — близька знайома професора — хоче пояснити йому своє незадоволення поведінкою їхнього спільного знайомого; замість слів вона дає професорові листа цього знайомого до неї, і в одному з цих листів каже професор: „Я... нечаянно прочитываю кусочек какого-то слова „страст...“

Вся картина з'ясовується одразу ж. Цю методу імпресіоністичної pars prototo, частини замість цілого, Чехов використовував з великою послідовністю. Даремно було б повторювати приклад змалювання місячної ночи засобом голівки від пляшки, яка виблискує на дорозі — приклад, що його Чехов використав і сам же викрив устами Трігоріна, персонажа однієї з своїх п'єс.

Чи не краще б пасувала до загального лаконізму „Инея“ більша стислість і листа героїні.

Так чи инакше одмічений лаконізм твору, що здійснюється насамперед у вжитку методи об'єктивної характеристики, по-друге, сумарне використання иншої суб'єктивної методи, — все це не розвязує порушеної вище проблеми про ступінь придатности обох зазначених метод в українській новелі.

Проте це використання постачає цікавий матеріял в згаданому напрямку, особливо, коли прийняти до уваги, що обидві методи подано на тлі загального засобу оповідання, засобу, що його американці звуть словом „omniscience“ — всезнання: справді, автор ніби невидимо стежить за кожним кроком своїх дієвих осіб, не зачиняє дверей в кімнату героя, штовхаючи цим самим читача до використання засобу перлюстрації.

III

Традиція критики вимагає в кожнім дальшім творі даного письменника вбачати досягнення при порівнянні до його попереднього доробку.

Але у випадку „Инея“ така традиція, безперечно, мала б для себе достатню підставу. Облишивши без розгляду роман автора „Де факто“, і зіставляючи „Иней“ з оповіданнями, що увійшли до збірок „Село Вовче“ та „В ущелинах Республики“, мимоволі бачимо значний крок уперед, що й є головною підставою поданої аналізи.

Оповідання збірки „Село Вовче“ можуть бути прикладом, по-перше, учеництва, а по-друге, такого „утилітарного“ використання красного письменства, що знижує художність. Ці оповідання (про приїзд трактора, про заснування комунгоспу то-що) є творами „на задану тему“, бо трактують вони свою тему надзвичайно поверхово, в негативній оздобі стерильного стилю. Ці оповідання викликають в пам'яті середньовічну літературну форму exempla, що була до деякої міри прообразом новели і використовувалася в церкві, складаючись із факту й „поучения“, без будь-якої узагальнюючої тенденції. Такі ж факти з „поучением“, що відоме до того ж наперед, — факти, які доводять цілковиту перемогу матеріялу над автором, подибуємо й в оповіданнях збірки „Село Вовче“. Загальне враження від них — як від малюнків абетки, примітивних умисно, з необхідности. В pendant згадується один французький фільм, де у всіх кадрах фігурують автомобілі лише фірми „Ситроен“; цей факт цілковито руйнує художність фільму, перетворюючи його на просту рекламу. Така ж рекламність позначає й „Село Вовче“. Можливе виправдання, що, мовляв, автор хотів підкреслити вагу мирного будівництва (головний тематичний стрижень), нарешті подати патос цього будівництва—навряд чи до речи, бо ідеологію, яка повинна органічно втілюватися в художньому матеріялі (цей трюїзм доводиться повторювати), тут підмінено на ідеологічність, яка випирає на кожнім кроці.

Збірка „В ущелинах Республики“ в порівнянні до „Села Вовчого“ являє насамперед тематичну ріжницю, змальовуючи ворогів радянської влади: тут і студент ВУЗ'у, син колишнього лакея Миколи II, тут і шпигунка, що закохується в того, за ким повинна стежити, тут і „чающие“ звістки від втікачів-емігрантів і, нарешті, „завсегдатаи“ дешевого бару. Дві останні речі збірки („В ущелинах Республики“ та „Дуже просто“) розміром і методою оформлення цілком подібні до оповідань збірки „Село Вовче“. Що ж до двох перших оповідань („Сколопендра“ та „Морська хороба“), то вони відрізняються від попереднього доробку автора насамперед розміром та потягом до сюжетности. Прихильний рецензент („Життя й Революція“, 1928, № 4) вбачає в них (разом, звичайно, з иншими творами збірки) юначий запал, допитливий психологічний експеримент, сміливість шукань, тонку спостережливість молодого автора. Проте рецензії не можна одмовити й у певній безсторонності, бо в ній О. Кундзічеві закидається штамп, голі й непереконуючі агітки, художньо формальні провали. Так само до „психологічного експерименту“, крім епітету „допитливий“, додано ще „часом слизький“. Коли зважити зазначені хиби (а вони дуже серйозні) з тими плюсами, що їх констатування в продукції молодих письменників вже давно стало досить набридлим штампом, то не буде перебільшенням сказати, що обидві збірки автора — по суті видані векселі, аніж тривкий художній доробок. До того ж зазначені в рецензії плюси, як от „сміливість шукань“ або „юначий запал“, остільки загальні, що гадати по них про риси індивідуального обличчя автора прямо таки небезпечно. Так само й „тонка спостережливість“ є не більше, як туманність.

Лише в новелі „Иней“ є наочні ознаки авторської перемоги над матеріялом.

В першу чергу цю перемогу доведено в дрібницях формальної будови, саме в старанній препарації сугестивних деталів реквізиту (бравнінга то - що). Коли герой одержав листа, автор не забуває ототожнити цього листа з посланим дівчиною, використавши необхідний мотив пізнання.

В дальшому плані цю перемогу стверджено узагальнюючою сугестією матеріялу. Проективну функцію компонентів реквізиту вище відзначалось; сюди ж слід застосувати той факт, що твір збуджує думку і, без будь - яких засобів дидактизму, примушує читача замислитись і над проблемою співвідношення поміж коханням і життям (останньому в творі наочно віддано перезагу), і над ролею природи в житті людини, і ще над багато чим иншим.

Річ у тім, що справжній художній твір є завжди щось більше за просту суму доданків — прийомів. Користаючи з математичної аналогії, можна згадати ту загальну зміну законів теорії, коли від оперування кінечними величинами доводиться переходити до безкрайности; в останньому випадку є навіть теорема про те, що сума не рівняється своїм складаючим,— положення, прямо протилежне тому, що його використовують при оперуванні з кінечними величинами.

Аналогічне твердження доводиться висловити, переходячи від фактів літературного учеництва до справжньої художньої продукції, яка неминуче ховає в собі багатозначність, якій завжди притаманний певний приріст проти звичайної суми компонентів - прийомів [1]). Цей приріст забезпечує для художнього твору й те, що англійці звуть Survival.

Проте, не зважаючи на визначені плюси, даремно було б гадати про те, що „Иней“— бездоганний твір. Новелі властиво чимало хиб, що їх фіксація, гадаємо, є не примхою прискіпливого критика а скорше відгуком особливостей, властивих попереднім творам автора.

Вище зауважувалося на рівнобіжне використання метод характеристики— об'єктивної та суб'єктивної. Чи не є це рудиментом отих учечицьких вправ, де все ясно, бо все сказано, де поставлено всі крапки над і, де ще не усвідомлено тої великої ваги, що її має читацька уява. Справді, мистецтво писання є не тільки мистецтвом записування; воно повинно крити в собі й уміння закреслювати. Як не боляче буває часом авторові викидати з твору певні частини, але це иноді становить найважливішу ступінь обробки: автор повинен знати, що викинути, що залишити на читачеву уяву, бо саме цей й обумовлює частково сугетію твору. Рівнобіжним використанням двох метод характеристики О. Кундзіч ніби боїться втратити якусь можливість літературного показу і натомість програє в художності.

Другий момент. Вище відзначалося конфлікт поміж загальним лаконізмом виображення та „многоглаголанием“ листа. Недостатність лаконізму спостерігаємо ще в двох прикладах:

Перший.

Коли підійти до вікна, заманячіють дерева в садку кошлатими й важкими вітами.
Тихо.
Ти - и - и - хо.
Безконечно тихо.

[1]) В свій час про це писалось багато. З можливих свідоцтв нагадаю слова поважного американського критика Brander'a Maxthews: „Правдива репрезентація життя доводить не одну якусь річ, а багато. Життя — безмежно широке й незпинне; і уроки найгоншого з мистецтв є уроками життя: вони не поодинокі, а багатогранні. Хто зважиться сказати, яку єдину мораль містять „Едип“, „Гамлет“, „Тартюф“? Ніякі два глядачі цих шедеврів не згодяться з приводу поодиноких моралей, що їх можна відокремити з цих творів“. . .

Якщо для автора був важливий артикуляційно-інтонаційний бік слова „тихо“ (що стверджується його розрядкою — „ти-и-и-хо“), то навіщо повторювати його втретє („безконечно тихо“)? Хіба для потрійности? Бо в тій же І частині 2-розділу згадана розрядка „ти-и-и-хо“ повторюється ще двічі — всередині і в кінці — очевидячки, з метою створення відповідної сугестії тла.

Другий приклад недостатнього лаконізму стосується до „ідіотизму“ в 4 розділі новели: автор не задовольнився вищенаведеною цитатою.

> — Ідіотизм!
> Цим словом розрядив себе, розряджаючи бравнінга в синє небо — і примусив свого героя повторювати те саме:
> Розрядив себе і розряджав далі:
> — Ідіотизм! Ідіотизм...

Утворюється враження, немов герой зрадів од змоги повторно вилаятись.

З цим цікаво зіставити, що в кінці автор звертається до паротягу, який став уже досить набридлим штампом шаблонового змалювання прогресу сучасности („наш паровоз идет вперед“); звуки паротягу („Пах-пах-пах! Пах-пах-пах“!..) викликають у нього асоціяцію, теж досить конкретну:

> Наче: на-плю-вать!..

Отже, цієї асоціяції автор вважає можливим не повторювати, хоч попереду була повторна транскрипція звуків паротягу.

Останнє зауваження стосується до стилю. Вище позначалося стерильність цього моменту — особливо в збірці „Село Вовче“. „Иней“ доводить роботу в даному напрямку, і деякі наслідки її (описи природи) безумовно позитивні. Проте й тут є кілька ляпсусів. Так, до ліричного змалювання пейзажу раптом вдирається елемент „природознавства“.

> Туман упав густим инеєм на дерева, на дроти, скришталювався (підкреслення моє — Гр. М-т).

Цей елемент безперечно дисонує. Бо коли, приміром, А. Белый пише —

> В веках, в народах,
> В сплошных синеродах
> Небес... —

то „синероды“ в нього абсолютно не означають відповідної ціянової сполуки хемії.

Негарне враження непотрібного кокетування в цьому ж стилістичному моменті справляє підкреслений повтор разом із кінцевим запитанням:

> На тротуарах люди замикають свої обличчя, завішують очі заслонками байдужої солідности, затискають вуста — чи ви помічали, як люди затискають вуста у трамваї, в черзі, в фоє театру?

Нарешті, до цього ж стилістичного моменту слів віднести зауваження, що стосується не так до автора, як до оформлення; ця недостатня кількість пунктуаційних ознак,— риса, що її так легко було би покласти на карб коректорові. Наведу лише один приклад:

> Задушить, проковтне твій останній крик і буде лежати така ж уквітчана инеєм, така ж грандіозно-спокійна; в кілька хвилин вип'є теплоту, що в твоїй крові погасить рух твого серця, заморозить, вкриє инеєм кучму на голові,

брови і труп твій прийме її задуму, частку її глибоких і простих мислів, вічного спокію, невичерпаної нірвани . . .

В перших рядках (до крапки з комою) все гаразд; далі ж очевидячки бракує коми після „крові“, коми, що повинна відокремити підлегле речення. Але ще разючіший приклад — в переліку об'єктів після присудка „вкриє“; справді, відсутність коми перед „і“ дозволяє читання:

. . . вкриє инеєм кучму на голові, брови і труп твій . . .

Але тоді утворюється нісенітниця в продовженні, що стає безглуздим:

. . . прийме її задуму (хто? — гр. М-т). . . і т. д.

Таким чином, читачеві треба зупинитися, поміркувати і, вирішивши, що після „брови“ потрібна кома, читати далі. Всього цього легко було б уникнути, поставивши кому в належному місці і цим з'ясувавши вагу „трупу“, яко підмета.

Повторюю, зупинятися на таких дрібницях — неприємно. Припущення, що коми не поставив сам автор, було би надто одіозним; проте брак пунктуаційних ознак виконує функцію фактора, „затрудняющего восприятие“, за термінологією Шкловського. Висновок з цього ясний: час уже радянській книжці, що нею маємо тенденцію пишатися навіть за кордоном, позбавитися малопочесної традиції друкарських помилок.

Аналізу новели скінчено. Зауваження, що їх тут зроблено, мають метою не ущекнення авторового самолюбства, а підвищення якости, художности літературної продукції.

Факт промахів на перших кроках літературної діяльности початкуючого письменника зрозумілий; узагальнюючи зроблені уваги, можна сказати, що авторові бракує розвиненого почуття художньої міри, „тонкій“ його „спостережливості“ протирічить відсутність відповідно „тонкого“ такту, в наслідок чого маємо і мішаний паралелізм метод характеристики, і якісний конфлікт цих метод, і недостатність лаконізму, і тенденцію до рекламности, і, нарешті, стилістичні недоречності.

Отже, бувши ворогом докторальних побажань критика, письменникові хотілося б думати, що автор аналізованої новели вдосконалить невпинним шуканням свої літературні дані і, не поспішаючи друкувати незавершених речей („festinalente!“), додасть їм шляхом упертого опрацьовання більш перекональної художньої сили.

БІБЛІОГРАФІЯ

П. Лісовий. Нетрі села. (Статті, нариси. 1922 — 1924 р.р.). Дер. Вид. Укр. 1928 р., стор. 341, ц. 1 крб. 45 коп.

Просто, спокійно розповідає Лісовий за правдиві явища життя, недоліки в радянському будівництві, болячки його, за темряву нашого села Подаючи свої враження, автор завжди передає цікавий факт і водночас освітлює цікаві соціяльно-побутові процеси.

Книжка складається з окремих, але органічно звязаних між собою оповідань, статтей, нарисів. Темою є найактуальніші питання із нашої радянської дійсности. У відділі під назвою „Нетрі" в 6 оповіданнях автор дає психологію селян, що обережно підходять до влади і при тому з точки погляду своїх приватних інтересів.

„Як пішло, — й на школи, і на больниці, і гражданський, і імущественне якесь. Одним словом, встигай тільки розчепіряти калитку. Ніяк тих чортових грошей не напасешся".

Яскраво показав автор ставлення селян до міста, недовір'я до нього.

„Місто — дармоїд, що сидить на селянському горбі".

Показавши деяких комуністів, що обростають салом на селі і відходять далеко од інтересів бідноти, автор не проходить також повз тих, що ведуть важку боротьбу на внутрішньому фронті. Дякуючи їм, і проходить, хоча й дуже повільним темпом, перебудова села. У самі глухі кутки проникає радянська влада, щоб укоренитися там („Нетрі прокидаються", стор. 39).

Далі низка оповідань, що їх об'єднано назвою „З дороги" — подорожні враження, що в них виведено „колішніх людей", які мріють про повернення старого режиму, і антитеза їм — чабан, що вірить в Леніна, в більшовиків і знає, чому пани повинні ненавидити владу, що стоїть за працюючих.

У відділах „В селах", „Люди села", „Проти бога", „На дубках", „Закутки" автор малює попів, що пристосовуються до нового життя і шукають нових засобів обдурювати народ; новий побут і корінне ламання старих підвалин життя, що закріпачували жінку. Поруч з цим автор зазначає чимало негативних моментів і просить звернути на це увагу:

„Щоб не родили чотирнадцятилітні дівчата! Щоб не сліпли немовлята через хоробу несвідомих батьків! Щоб не протикали себе жінки іржавими гвіздками! Щоб не топили дітей у криницях! Щоб знала молодь, на що вона йде!"

Недоліки радянського апарату село боляче відчуває. Звідціля — підрив довір'я до влади в цілому і, зокрема, до різних її заходів (кооперація і т. ін.).

Не маючи значної художньої вартости, книжка заслуговує уваги дякуючи своєму соціяльному значінню. **А. Р.**

„Проліт" № 1. Літературно-художній та критико-бібліографічний місячник ВУСПП.

За півтора року свого існування Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників (ВУСПП) видає вже третій журнал.

Перші два — український („Гарт") та журнал руської секції („Красное Слово") — вийшли майже одночасно, незабаром після заснування ВУСПП'у, а на початку другого року почав виходити журнал єврейської секції ВУСПП „Проліт".

Перед нами перший номер. В ньому двоє оповідань, декілька віршів і цілий ряд статтей.

Типом цей журнал трохи відрізняється від „Гарту“ й від „Красного Слова“, а саме — кидається в око сила публіцистично-критичних статтей, невеликих розміром і різноманітних що до теми.

У журналі усього 64 стор., а критико-бібліографічних статтей 9, не рахуючи рецензій. Добре це, чи ні? Для такого типу журналу, як „Проліт“, це добре й корисно, бо „Проліт“ — журнал масовий. Він хоче втягти (так говориться в „Наших завданнях“ — передовій статті) до орбіти літератури робітничо-селянські єврейські маси — єврейського пролетаря, нового єврейського селянина. А для такого типу читачів невкладисті статті стають непридатні. Звичайно, тут легко дійти до вульґаризації, до фейлетону. Принаймні, в статтях першого номера на це натяку немає. Статті жваві й актуальні. Ми маємо тут і В. Корика „Деякі підсумки“, і Абчука „Нові літературні жанри“, і Білова „Наша радянська проза“, і про єврейський театр і т. ин. і т. ин.

В усіх цих статтях питання ставиться й вирішується не „взагалі“ а щільно зв'язується з сучасним українським життям: питання єврейської літератури розглядається в розрізі літературного життя й існування літератури на Україні: завжди паралеля з персонажами з української літератури.

Українська тематика, пульс України відчувається й у художній частині журналу. Почнімо по порядку. Перша ж річ — новела Гільдіна „Криниця“ — відразу переносить читача на територію України не формально, а по суті, і не на Україну „взагалі“, а в гущу селянської України, де люди люблять і ненавидять не за національною ознакою, а за класовою приналежністю. Герой новели наймит еврей і незаможник Ілько — приятелі, тому що вони мають одного спільного ворога куркула — українського, єврейського.

Ілько захищає не єврея Хаїма, а класового побратима. Це класове почуття веде їх до партизанського загону, це почуття примушує наймита Хаїма лити кров за українську бідноту.

Треба сказати, що новелу Гільдіна написано соковито й барвисто. Мова шліфована й чітка. Читається річ з непослабним інтересом. Друге оповідання „Тимка“ значно слабше, це — шкіц, до якого не можна ставити підвищених вимог.

Свіжі вірші єврейського селянина. Дивним може здатися звичайному єврейському читачеві, що як це, мовляв, у єврейській поезії немає єврейського містечка. Але це так — єврейське містечко з його „луфтменшем“ (спекулянт повітрям) замінило єврейське село з здоровим єврейським хліборобом, з новою людиною, що обома ногами стоїть на землі.

От оцього міцного (не в розумінні куркулака) єврейського селянина й єврейського пролетаря й узяв за мету обслуговувати „Проліт“. Наскільки він виконав своє завдання — покажуть наступні числа журналу, перше ж число вийшло досить удало, а це дозволяє думати, що сил є досить для накресленої роботи.

Б. Цуккер

СЕРЕД КНИЖОК ТА ЖУРНАЛІВ

У ДЕРЖАВНОМУ ВИДАВНИЦТВІ УКРАЇНИ

Вийшли з друку за останній місяць:

Т. Коцюбинський — Повна збірка творів том І. За редакцією і з переднім словом академика С. Ефремова (зміст: Гармонійший талант. Стаття акад. С. Ефремова, На віру. П'ятизлотник. Ціпов'яз. Помстився. Хо. На крилах пісні). М. Коцюбинський — „Повна збірка творів„ т. І. Васильченко С.— „Повна збірка творів" т. І. Іван Ле — „Танець живота" (оповідання, куди ввійшли: Будні. В одну ніч. Любисток та чемериця. Танець живота. Ритми шахтьорки. Камінний мірошник). Б. Балабан—„Темнота" (сучасна мелодрама на 3 дії). Л. Глібов — „Твори т. II". (За редакцією Ів. Капусьянського та М. Плевака). Твори Марка Вовчка т. II та III.— За редакцією із критичною - біографічною розвідкою Ол. Дорошкевича). Л. Первомайський — „Плями на сонці" (повісти та оповідання), А. Тесленко — „Повне зібрання творів".

З поезії вийшло: Філянський М.— „Цілую землю". І. Ю. Кулик —„Антологія американської поезії (куди ввійшло: Сучасна поезія Північної Америки. Предтечі сучасної американської поезії. Демократичний ренесанс. Молодша генерація. Піонери пролетарської поезії). „Кропивині байки" — Переказав С. Пилипенко. Російською мовою: Радугин С.— „Алая быль" (Эпос). Киселев Иосиф — „Интервью (стихи).

З художньої дитячої літератури — Кіплінг Р.— „Котуко" (повість із ескимоського життя). Кервуд Д.—„Казан" (переказала для дітей Е. Збарська). С. Васильченко: — „Циганка", „Оксана" (сторінка шкільного життя). „Талант", „За мурами", Осінній ескиз". Юр. Будяк—„Зима", Д. Бедзик— „До сонця".

З критичної літератури: Лакіза І. — „М. Коцюбинський". (популярний критично - біографичний нарис). Майфет — „Природа новели" (куди ввійшло: 1. Брудгарт— „Як писати новели" 2. Джензеф —„Як писати новели" 3. Фредеріх — „Підручник до писання новели. 4. Юр. Жилко —„Беатриче". 5. Арк. Любченко —„Via dolorosa" 6. Шніцлер — „Фрідгомін. 7. Стефан Цвейг). Скрипник М.— „Наша літературна дійсність".

З перекладної літератури: Джім Тюллі —„Жебраки життя" (автобіографія босяка, переклад з анг. І. Ю. Кулика). Едгар Аллен По — „Вибрані твори" (Переклад з анг. М. Йогансена та Б. Ткаченко. Вступна стаття М. Йогансена). Фрідріх Шпільгаген — „Міцною лавою" (переклад з німецької). Фадеєв А.— „Розгром" (переклад с рос. П. Довгопола). А. Конан — Дойль — „Пес Баскервілів", т. І (пригоди Шерлока Холмса).

Незабаром вийдуть з друку: Г. Епік — "В снігах". В. Ярошенко — „Гробовище (повість). А. Любченко — „Гайдар" (степова легенда). Бузько — „Кіно і кінофабрика". Новіков - Прибой — „В Бухті „Відрада". Щупак —„Питання літератури". А. Любченко — „В берегах". С. Васильченко — „Мужицька аритметика". Навроцький — „Гайдамаки Т. Шевченка". Кузьміч В. — Хао - Жень": Сосюра В. —„Коли зацвітуть акації". Калеваля — „Фінська народня епопея" (переклад проф. Е. Тимченка). Коряк В. — Українська література (конспект). П. Дж. Вудгауз — Псміт - Журналіст". Л. М. Квітка —„В Порту" (оповідання євр. мовою).

Крім творів найвидатніших класиків ДВУ видає збірники під назвою „Українські пропілеї". Ці збірники складаються з творів другорядних письменників. Нині

У ДВУ друкується перший том „Пропилеїв“ під назвою „Котляревщина“, що складається з творів другорядних письменників доби Котляревського.

ДВУ готує до друку художні переклади з польської мови:

К. Тетмаєр: „Легенди татр“ — велика історична трилогія з часів повстання Костки. Книжка яскраво малює життя, побут і боротьбу гірського населення колишньої Польщі.

Андрій Струп — „Підземні люди“ (Збірка оповідань з сучасного життя польських революціонерів).

Цими днями вийде з друку премирована на конкурсі юнацької книжки твір Г. Епіка — „Без грунту“ (повість), в якій на тему взято найгіршу болячку наших часів — бюрократизм. В повісті виявлено бюрократа не тільки в офіційних обставинах в установі, але й в особистому житті й показано всю мерзотність цієї людської одміни сучасного суспільства.

Готується до друку український переклад з німецької мови романа Афін Асвіга — „Чорна Хвиля“ — (людський документ з життя африканських муринів підчас світової війни).

У ВИДАВНИЦТВІ „УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

Вийшли з друку з серії „Світова Література“: Похгамер — „Пригоди барона Мюнхгавзена“ (як він їх сам любив розповідати в гуртку своїх друзів). Переклад з німецької Д. Загула з передмовою професора А. Машкіна. Шолом - Алейхем — „Мій перший роман“ (Вибрані оповідання за редакцією Д. Фельдмана. З передмовою Лусінова переклад з єврейської Е. Райзіна).

Для дітей старшого віку:

Йоганес Йенсен — „Льодовик“ (З історії льодовикового періоду і первісної людини. На українську мову переклав О. Марченко) Жюль Верн — „Подоріж до центру землі (переклад з франц. Білоусової за редакцією Алчевської). Жюль Верн — „Подоріж на місяць“ (переказав з французької Пахаревський). Йоганес Йенсен — „Колумб“ (переклад О. Журливої). Велз — „Прокинувся (переклад з англійської Дятлова).

У ВИДАВНИЦТВІ „КНИГОСПІЛКА“

Друкуються й незабаром вийдуть з друку: Гі - де Мопасан — „Твори“ т. V. Оповідання: В родини. Виїзд на село на весні. Верхи. Два приятелі П'єро. Пригода Вальтера Шнофса. Державний переворот. Дитина. Королева Гортензія. Коштовності Парасоля. Дядько Состен. Орден Спадщина. Хлопець, кухоль пива! Прогулянка. Намисто. Батько. Хлопчик. Посаг. Захисник. Дядько Монжиле. Добродій Паран. Перміна. Яма. В лісі. Родина.

Леся Українка — Повне зібрання творів“ т. V. (Драми і драматичні поеми). Куліш — „Чорна рада“. Забіла Н. — „Сонячні релі“.

У ВИДАВНИЦТВІ „РУХ“

Вийшло з друку: В. Винниченко — Твори т. XIX (Божки. Роман). Б. Грінченко — „Твори“ т. III за редакцією М. Грінченкової. (Сонячний промінь. Повість. Вступна стаття М. Плевако — Повість „Сонячний промінь“ та її автор). Дж. Верді — „Аіда“ (опера на 4 дії. Переклала П. Старицька - Черняхівська) М. Черняв ський — „Твори“ т. III (оповідання). Гн. Хоткевич — „Твори“ т. I.

У ДЕРЖАВНОМУ ВИДАВНИЦТВІ БІЛОРУСИ

Вийшло з друку за останній час: Якуб Колас „Новая земля“ (поэма). Янка Купала — „Збор Твораў“ т. III. М. Чарот — „Веснаход“ — (апаяданні). М. Зарецкі — „Под сонцам“. Ясакар — „Поэмы“. В. Сташэйскі — „Сьнявай вясна — (комэдыя в 2 - х дзеях). Л. Родзевіг — „Рэволюцiйним шляхом“. I. Гурскі — „Новым шляхом“ (п'єса) Тарас Гушча — „У палеский глуши“ (Аповесьц).

Видає Періодсектор ДВУ Редагує — Редколегія

ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

ЖУРНАЛ ІСТПАРТУ ЦК КП(б)У

Виходить 1 раз на 2 місяці **Рік видання 6-й**

Завданням „ЛІТОПИСУ РЕВОЛЮЦІЇ“ є освітлення з погляду марксизму-ленінізму історії революційної партії пролетаріяту КП(б)У й боротьби робітників та селянських мас України за своє визволення.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ освітлює історію КП(б)У й РСДРП(б), історію масового революційного руху й боротьби з царатом, історію пролетарської й громадянської війни на Україні.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ освітлює питання, що звязані з історією українського національного руху, з історією українських національ-соціялістичних партій з погляду боротьби пролетаріяту та його партії — РСДРП(б) і КП(б)У, за геґемонію й керовництво революційним рухом на Україні.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ освітлює революційний робітничий, селянський і національний рух у Західній Україні, його вплив і звязок з революційною боротьбою на Радянській Україні.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ дає науково-дослідницькі, а також загальнотеоретичні статті з історії партії та ревруху й спогади активних учасників останнього. Журнал звертає велику увагу на питання бібліографії, вміщаючи критичні огляди літератури на окремі питання історії партії й ревруху та рецензії на окремі видання.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ вміщає в спеціяльному розділі невеликі спогади й дрібні замітки про окремі епізоди з історії партії й революційної боротьби на Україні.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ вміщає документи, що стосуються історії КП(б)У, а також з історії масової революційної боротьби.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ допомагає так партійному активові, як і широким верствам партії серйозно й поглиблено засвоїти історію партії й Жовтня, історію пролетарської революції на Україні, знайомить з їхнім ходом і розвитком, а також готує необхідний фактичний матеріял для істориків революції й партії.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ дає також матеріял, що відповідає даному політичному моментові в розумінні історичного освітлення й вивчення питань, які стоять перед КП(б)У.

1928 року буде звернено велику увагу на найважливіші події з історії КП(б)У й пролетарської революції на Україні 1917—18 р.р. в звязку з десятиріччям їх.

РЕДАКЦІЯ: Харків, ЦК КП(б)У, вул. К. Лібкнехта, № 64

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

у Союзі		За кордоном	
1 рік (6 книжок) . . .	8 карб. — к.	1 рік (6 книжок)	5 д. 20 ц.
6 міс. (3 книжки) . . .	4 „ 50 „	6 міс. (3 книжки)	2 „ 50 „
Окреме число	1 „ 75 „	Окреме число	1 „ 15 „

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ СЕКТОР ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ДВУ

Харків, Сергіївська пл., Московські ряди, 5

Уповноважені Періодсектору по всіх містах України, почтово-телеграфні контори та листоноші

Ціна 75 коп.

